

DOBRO I PIĘKNO - MIEJSCA PRZYJAZNE CZŁOWIEKOWI W MIASTACH MODERNISTYCZNYCH: IDEE, PROJEKTY, REALIZACJE

WELL-BEING AND BEAUTY - PEOPLE FRIENDLY PLACES IN MODERNIST CITIES: IDEAS, PROJECTS AND IMPLEMENTATIONS

Wojciech Kosiński

Prof. dr hab. inż. architekt

Politechnika Krakowska Wydz. Architektury
Pracownia Proj. Arch. Krajobrazu

STRESZCZENIE

Praca na tle istotnych uwarunkowań historycznych, ujmuje kwestię czynnika dobra i piękna jako motywów sprawczych kształtowania urbanistyczno - architektonicznego wczesnomodernistycznych miast i miejsc przyjaznych ludziom i człowiekowi. Podłożem twórczości wizualnej jest w ujęciu niniejszej pracy, warstwa ideowa o humanistycznym charakterze oraz czynniki ewolucji cywilizacyjnej. W sumie tworzą one kulturowe podstawy projektowania, realizacji oraz użytkowania miast, a w nich miejsc przyjaznych.

Słowa kluczowe: dobro i piękno, miasta i miejsca przyjazne ludziom i człowiekowi.

ABSTRACT

The article, against the background of significant historical conditions, recognizes the issue of well-being and beauty as the causative motives shaping urban-architectural early modernist cities and people-friendly places. The substrate of visual art is in recognition of this work, the layer of humanist ideological factors as well as the evolution of civilization. In all, they form cultural basis of design, realizations and usage of cities, and their friendly places.

Key words: well-being and beauty, people-friendly cities and places.

Pani Aleksandrze i Magdalenie za życzliwy wkład w niniejszą pracę

W badaniach na temat roli dobra i piękna jako czynników kształtowania miasta przyjaznego człowiekowi w epokach przed- modernistycznych,¹ fundamentalne było ujęcie biblijne.² Nowoczesna bibliistyka dowodzi, że dobro i piękno było w Biblii tożsame, ta para pojęciowych bytów dobra i piękna stanowi pierwszą w kulturze cechę opisową świata nowo tworzonego z chaosu, przyjaznego przyszłemu człowiekowi.³ Natomiast w niniejszej pracy nt. przyjaznego miasta modernistycznego, można przywołać jako szczególnie stosowne wiodące hasło XIX-wiecznego, kontrowersyjnego ale wielkiego myśliciela, twórcy i bojownika o nowoczesne Zachodnie wartości - Fiodora Dostojewskiego: "Piękno zbawi świat" (1868).⁴ W czasach gdy słynny pisarz formułował tę sentencję, ówczesny cywilizowany świat nabierał rozpędu - imponującego i dynamicznego ["dynamo" - określenie XIX-go wieku przez Normana Davisa, vide "Europa"],⁵ w kierunku triumfu nowoczesności: - w technice, i w sztuce, która - z mutacjami - pozostała do dziś.

Ryc. 1 Rzym. Centralna aleja Via dei Fori Imperiali, w głębi Forum Romanum. Nowe, globalistyczne i wielokulturowe życie Wiecznego Miasta. Festiwal kulturalny latynoskiej - dzień poświęcony Boliwii. Fot. Magdalena Wrana.

Fig. 1. Rome. Central avenue Via dei Fori Imperiali, in the background Forum Romanum. New, globalist and multicultural life of the Eternal City. Latino Cultural Festival - a day dedicated to Bolivia Source: Magdalena Wrana

1. IDEA "PIĘKNO ZBAWI ŚWIAT" W KSZTAŁTOWANIU MIAST ZE SZCZEGÓLNYM WSKAZANIEM NA INNOWACYJNOŚĆ

Na wstępie więc, zanim narracja wkroczy w tytułowy modernizm, dla ubarwienia dyskursu spójrzmy przykładowo, chronologicznie, jak piękno "zbawiło" wybrane miasta, których inwestorzy lub/i budowniczości uczynili najpierw dużo zła. Ono jednak z upływem czasu uległo zatarciu i abolicji - gdyż miasta te przede wszystkim ukazały swą wartość poprzez

¹ Kosiński, Wojciech. 2012. *"Dobro i piękno - miejsca przyjazne człowiekowi w miastach przed- modernistycznych. Idee, projekty, realizacje"* Well-being and beauty - places friendly to the people in pre-modern cities. *Ideas, projects, implementations*. "Przestrzeń i Forma". PiF 18. Wyd. Zachodniopomorski Uniwersytet Techniczny, Oddział Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku. Wydawnictwo Sfera. Szczecin, s. 7-46. Wersja internetowa: http://www.pif.zut.edu.pl/pif-18_pdf/A-01_Kosinski.pdf Pobrano 2013_04_23.

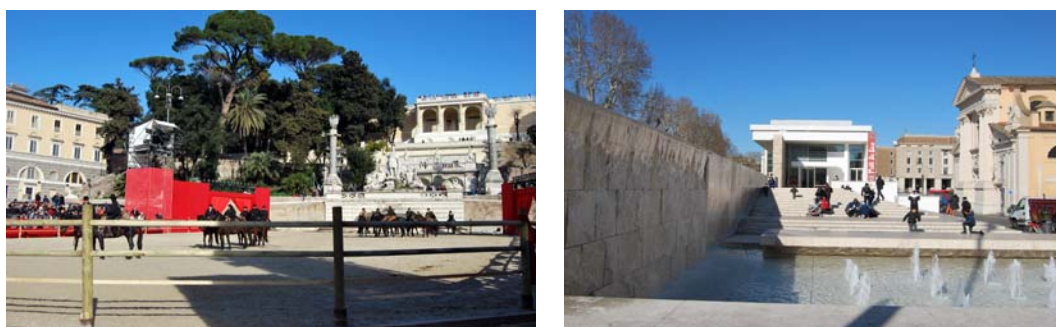
² (Genesis) "Księga Rodzaju". Rozdział 1., wersy 4-31. W: *"Biblia Święta Starego i Nowego Testamentu"*. 2009. Tom 1. Wydawnictwo Święty Wojciech, Poznań, s. 4-7.

³ Cuneo, Andrew P. 2009. *"Beauty will save the world, but which beauty?"*. "In Pursuit of Truth - a Journal of Christian Scholarship". Zeszyt 18 maja. World Press. Redlands, Kalifornia, s. 1-3.

⁴ Dostojewski, Fiodor. 1987. *"Idiota"*. W: *"Dzieła wybrane"*. Tom 3. Państwowy Instytut Wydawniczy. Warszawa, s. 424.

⁵ Davies, Norman. 1998. *"Dynamo"*. W: *"Europa. Rozprawa historyka z historią"*. Wydawnictwo Znak. Kraków, s. 807-953.

urodę i powab - jeden z odpowiedników Witruwiańskiego "venustas".⁶ Jednym z takich przykładów jest Babilon. Uważany bywa potocznie za stolicę imperium zła i ohydy, zwłaszcza wskutek kolportowanej antypatii ze strony żydów pamiętających uciemiężenie przez Mezopotamskich władców. Jednocześnie dzięki przypuszczalnemu pięknu i rozmachowi urbanistycznemu, stolica nad Eufratem stała się „prahistoryczną”⁷ ikoną. W niezliczonych badaniach i rekonstrukcjach tej swoistej metropolii idealnej, która prawdopodobnie wcielała rozliczne wzorcowe cechy i zdobycze urbanistyczno-architektoniczne.

Ryc. 2 Rzym. Nowe życie miasta historycznego. Fot. Magdalena Wrana. a- Villa Borghese, pokazy i zawody konne. b- bulwar k/Mostu Cavour, Muzeum Ołtarza Pokoju, proj. Richard Meier 2006.

Fig. 2. Rome. New life of the historical city. a-Villa Borghese, shows and equine competitions. b-boulevard nearby Cavour Bridge, Richard Meier's New Home for the Ara Pacis 2006. Source: Magdalena Wrana

Z kolei Rzym (ilustracje 1a,1b,2a,2b) w odniesieniu do czasów antycznego imperium wywoływał podobne nieco opinie do wspomnianych, krytycznych ocen ferowanych na temat Babilonu. Przyczyną był zarówno imperializm i demoralizacja elit, jak też okrucieństwo, w tym szczególnie wobec chrześcijan. Jednak równolegle podkreślane było jego piękno i atrakcyjność, poczynając od lokacji na siedmiu wzgórzach nad Tybrem, jak też wspaniale centrum publiczne i cesarskie. Rzym średniowieczny, po zrujnowaniu przez tzw. barbarzyńców i tolerowany przez wieki w stanie anty-estetycznym pomimo godności stolicy papieskiej, był w swej odstręczającej brzydocie i występku niżej oceniany niż większość miast europejskich. Było to jedną z przyczyn udanej schizmy wschodniej i wzrostu rangi Bizancjum-Konstantynopola jako stolicy cesarstwa i kościołów wschodnich, jak też najpiękniejszej/najważniejszej wówczas w świecie metropolii.

Dopiero genialna estetyczna interwencja papieża Sykstusa Piątego uczyniła „Wieczne Miasto” stolicą świata chrześcijańskiego i globalną stolicą kultury (obecnie głównie mody i po części design'u). Status przywódczy i wielkomiejski Rzymu był pierwszoplanowy do czasu emancypacji innych konkurujących do takiej pozycji metropolii, kolejno: Paryża, Berlina, Londynu i Nowego Jorku. Z racji wspomnianego położenia na wzgórzach nad krętym Tybrem i z tych powodów istniejących od zarania kilku równorzędnych ośrodków życia miejskiego, jest naturalnym symbolem i wzorcem policentryczności super- miejskiej. Przy tym jest wspaniale otoczony koncentrycznym systemem obwodnic (częściowo "zmontowanych" z arterii wcześniej istniejących) sprzężonych z promienistymi alejami przenikającymi "jak szprychy" całość miasta. Dobro i piękno rzymskie ma więc wymiar także planistyczny.

Następnie Petersburg, miasto Dostojewskiego, innych wielkich twórców i rosyjskiej inteligencji, - „nieludzka stolica na bagnach i na trupach budowniczych”⁸ jest trafnym przykładem "zbawiania poprzez piękno", a zarazem iście modelowym przykładem ambiwalencji ocen. Z jednej strony spotyka się z potępieniem jako stolica Piotra Pierwszego, Katarzyny

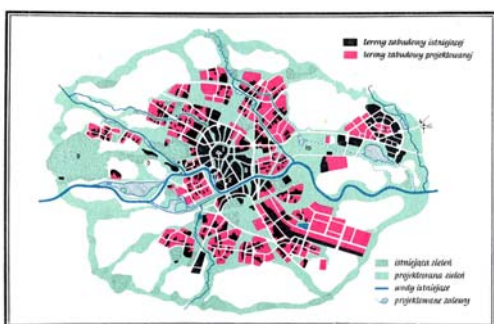
⁶ Witruwiusz. 1955 (oryg. 15 p.n.e.). „*Utilitas, Firmitas, Venustas*” – *Użyteczność, Trwałość, Wdzięk*. W: „*Dzieśięć Ksiąg o Architekturze*”. Tłum. Kumaniecki, Kazimierz. Arkady. Warszawa, s.101-111.

⁷ Gąssowski, Jerzy. 2008. „*Prahistoria sztuki*”. Wydawnictwo Trio. Warszawa, 260 ss., *passim*.

⁸ Toporow, Władimir N. 2000. „*Miasto i mił*”. Słowo Obraz Terytoria. Gdańsk, *passim*, 260 ss.

i innych, jako symbol zła zakłętego w carskim samodzierżawiu i w *quasi* azjatyckim podejściu do poddanych. Ta postawa odzwierciedla się w przeskalowaniach, gigantomanii, porażającym totalizmie budowli łącznie z detalami i kolorystyką. Mimo przepaści czasowej w porównaniu ze średniowieczną Moskwą, mimo ambicji pro-zachodnich, idea miasta w wydaniu petersburskiego caratu pozostaje "z gruntu" niezmiennie antyludzka. W tym przypadku „zbawienna” rola piękna nieco równoważy wspomniane opinie negatywne, głównie dzięki udanej w sumie symbiozie miasta z wodą. Pozytywną wartością ponadmaterialną jest symbolika petersburskiego „otwarcia poprzez portowe miasto - na świat”. *Last but not least* wybitnie profesjonalna jest kompozycja urbanistyczna: dobrze postawiona od początku dla cara przez nierosyjskich twórców - po czym harmonijnie i z troską rozwijana przez stulecia. Aktualnie w wielu aspektach i miejscach miasto pięknie przebudowywane jest dla nowej Rosji, znów głównie przez celebrytów światowych.

Kolejnym miastem, - odkupionym przez piękno, tym razem ze stalinowskiego "grzechu pierworodnego", można określić patetycznie Nową Hutę. (ilustracje 3a, 3b) Powstała z niechlubnego poruczenia Moskwy, co kornie podchwycili zarządzający PRL-em jej warszawscy wasale,⁹ aby zrównoważyć a może przeważać rolę kulturową konserwatywnego, antysowieckiego Krakowa. Stało się jednak inaczej. Po pierwsze projektowanie szczęśliwym zrządzeniem losu dostało się w ręce znakomitych autorów, a zarazem uczciwych ludzi, głównie żołnierzy AK - bynajmniej nie skorych do uniżonego wykonywania politycznych rozkazów odnośnie sowieckiego widzenia socrealizmu. Przeciwnie niż architekci warszawscy, którzy z entuzjazmem wykonywali socrealistyczne polecenia, zwłaszcza ci z nich, którzy otrzymali od reżymu funkcje kierownicze. Dlatego Nowa Huta wyrosła jako znakomicie profesjonalnie i ponadczasowo zaprojektowane miasto. Jeśli zachodzą w niej nawiązania do historii, to do polskiego renesansu, a nie do rosyjskiego klasycyzmu Piotra i Katarzyny, jak ma to miejsce w Warszawie. Złośliwie kolportowano architektoniczne porzekadło w tym charakterze, przypisywane Janowi Zachwatowiczowi: "Nowa Huta jest polska w subtelnym klimacie renesansu, a Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa rosyjska w totalitarnym nurcie klasycyzmu".¹⁰

XVI. Schemat rozwoju przestrzennego Krakowa w perspektywie około 25 lat — wg projektu Zespołu Pracowni Planów Krakowa „Mieszkanostwa” (1953). — Planoszkiz planu mieszkaniowego

Ryc. 3 Nowa Huta dawniej i dziś. a- Plan Krakowa z Nową Hutą, proj. Anna Ptaszycka 1953, źródło: archiwum Janusza Bogdanowskiego. b- Plac Centralny / Aleja Róż, kreatywna modernizacja, proj. Piotr Gajewski 2010. Fot. Piotr Gajewski.

Fig. 3. Nowa Huta in the past and today. a-plan of Cracow with Nowa Huta, designed by Anna Ptaszycka 1953, source: archive of Janusza Bogdanowskiego; b-Central Square / Avenue of Roses, creative modernization, design by Piotr Gajewski, 2010. Source: Piotr Gajewski

Dobro (użytkowe) i piękno (wizualne) Nowej Huty przejawia się i w skali urbanistycznego układu, i architektury budynków, i detali, urządzeń terenowych - "umeblowania miejskiego", wreszcie - szaty zielonej stanowiącej miejsca wypoczynku i sportu. Dziś jest - już

⁹ Baraniewski, Waldemar. 2010. "Architektura Warszawy w czasach stalinowskich. Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa - symboliczny kamuflaż". "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki - teoria i historia". Zeszyt 1. Komitet Architektury i Urbanistyki P.A.N. Warszawa, s. 65-73.

¹⁰ Stefański, Krzysztof. 1982. "Architektura polska 1949 - 1956". "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki - teoria i historia". Zeszyt 1. Komitet Architektury i Urbanistyki P.A.N. Warszawa, s. 13-108.

bezsportnym - zabytkiem socrealizmu "z ludzką twarzą". Nowa Huta jest w granicach administracyjnych Krakowa najchętniej oglądanym zespołem urbanistycznym obok Starego Miasta i dzielnicy (dawnego miasta) Kazimierz. Jej zwolna ale konsekwentnie postępująca gentryfikacja społeczna i równoległe uszlachetnianie substancji, prognozują jej korzystną przyszłość. Może uzyskać status integralnego, nie gorszego elementu historycznego Krakowa - jego dopełnienia historycznego z zakresu czasowego lat 50. XX. w. Odegrała też prawdopodobnie dobrą rolę inspirującą w zakresie przyjaznej tkanki osiedlowej dla niektórych dobrych przykładów polskiego soc- modernizmu. Nietypowy dla większości modernistycznych urbanistów aspekt personalizmu jednostki sąsiedzkiej w PRL mógł być po części dobrym skutkiem wcześniejszego projektowania w „socu” - "ludzkich" i pięknych kwartałów np. Nowej Huty ale też wielu innych zespołów z tego niejednoznacznego okresu. Dziś po niemal 50 latach, gdy kwestia miasta nowoczesnego w aspekcie kreacji urbanistycznej - architektonicznej znajduje się według Rema Koolhaasa w kryzysie i "na wirażu", prawdopodobnie u progu dużych zmian,¹¹ tamta wiedza czerpana: i z doświadczeń i "socu",¹² i po-trosze nawet z Drugiego Modernizmu, okazuje się nadal nośna i potrzebna.

Ostatni wreszcie segment "zbawienia Nowej Huty przez piękno" czyli wzorzec wiedzy profesjonalnej oraz postawy twórczej na rzecz dobra i piękna w mieście powojennym, dopełniający rozumienie i kształtowanie miasta - to szata zielona, a szerzej - ekologia. Na przykład w projektowaniu Nowej Huty: zarówno znakomitego ponadczasowego Centrum, jak też przy kreacji dzielnic mieszkalnych; zasłużono się w dziedzinie kształtowania zieleni. Projektantką była Anna Ptaszycka, z zespołem (m.in. Janusz Bogdanowski, Stanisław Juchnowicz). Dzięki ówczesnej trosce autorów - którzy obejmowali działaniem integralnie sferę przyrodniczą, - zespoły socrealistyczne Nowej Huty w historycznym obszarze, tworzą perfekcyjne, na światowym poziomie: "miasta - ogrody". Są to dzielnice najpiękniejsze dziś, jako trwała wartość; pełne drzew, krzewów i kwiatów. Do takich należą rejony wschodnie, bliskie kombinatowi, od którego zieleń stanowiła życiodajną i przyjazną barierę. Są to między innymi, kameralne osiedla Wandy i Willowe, z pochyłymi dachami ceramicznymi, z delikatnym detalem, np. opaskami okiennymi, ale bez dekoracyjnego kiczu.¹³

Wzbudzone wówczas "sumienie ekologiczne", którego ojczyzną pojęciową jest Polska i Kraków, gdyż to sformułowanie pochodzi od Juliana Aleksandrowicza,¹⁴ nabrało pełni w pra- transformacji lat 80. XX w. Wtedy, na fali pozytywnych przemian, jesienią 1980, jednocześnie z zakładaniem pierwszej Solidarności, został tuż po niej powołany w Krakowie Polski Klub Ekologiczny. Wśród założycieli był piszący te słowa, zaś kolejnymi prezesami - profesorowie Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej. Dzięki aktywności i skuteczności P.K.E. mającego też pośredni wpływ na przyjazność urbanistyki, może on być uważany za wybitnie zasłużony składnik polskich przemian w tej dziedzinie. Dotyczy to tych poczynań w dziedzinie kreacji miast, jednoznacznie pozytywnych i trwałych, podejmowanych obecnie przez kolejne pokolenia. Obecnie np. dotyczy to prac przy "zazielenianiu" otoczenia N. Huty, a szerzej - podnoszenia standardów Krakowa wschodniego.

Ostatnim a zarazem najmłodszym z przytaczanych niniejszym miast "zbawionych przez piękno" jest Brasilia. Wśród nowych miast spod znaku Ruchu Nowoczesnego jest najbardziej ambiwalentnym. Została "rzucona" w głąb dżungli amazońskiej z dala od wszelkiej

¹¹ Latour, Bruno. 2007 (oryg. 2005). *"Ostukując architekturę Koolhaasa laseczką ślepca"*. Tłum. Leśniak Andrzej. Architektura. Zeszyt 1 (148) styczeń. Wydawnictwo Murator. Warszawa, s. 3-17.

¹² Lorek, Andrzej. 2012. *"Kontekst kulturowy architektury i urbanistyki sowieckiego totalitaryzmu w świetle wybranych utopii społecznych"*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej. Kraków, 214 ss., *passim*.

¹³ Kosiński, Wojciech. 2011. *"Piękno i brak piękna zielonej szaty miejskich osiedli II RP, PRL oraz III RP. - w stronę urbanistyki krajobrazu. Beauty and Lack of Beauty in Green Design of Housing Estates in Polish Cities 1919-2012. Towards Landscape Urbanism in XXI Century"*. Przestrzeń i Forma nr 16. Wyd. Wydziału Budownictwa i Architektury, Oddział Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku. Wydawca: Sfera. Szczecin, s. 9-98. Wersja internetowa: http://www.pif.zut.edu.pl/pif-16_pdf/A-01_Kosinski.pdf Pobrano 2013_02_28.

¹⁴ Aleksandrowicz, Julian. 1979. "Sumienie ekologiczne". Wiedza Powszechna. Warszawa. 112 ss.

cywilizacji, kaprysem prze-ambicjonowanego prezydenta o orientacji narodowo socjalistycznej, J. Kubitschek'a. Absurd takiej lokalizacji wobec niezmiennego braku prawidłowych powiązań transportowych z ojczystym krajem i ze światem, wciąż niezdrowo owocuje: niechęcią do własnego miasta. Obejmuje to i mieszkańców, i polityków oraz urzędników przebywających tam w pracy, którzy na weekendy odlatują z interioru do Rio, Sao Paulo, lub nad Parane. Setki ludzi zginęło na placach budowy. Gdy przychodził czas pośpiechu z powodu zbliżającej się inspekcji lub ważnej wizyty, robotników którzy wpadali do niezabezpieczonych wykopów, zasypywano żywcem aby nie tracić czasu.

Urbanistyka projektu Lucio Costy w formalistycznej postaci wielko-przestrzennego ptaka, zupełnie się nie sprawdziła. Nie funkcjonują właściwie: - ani centralna oś "tułów": pustka z mega-pretenstjonalnymi budowlami oficjalnymi, czyniącymi wrażenie makiet niedostępnych dla ludzi; ani "skrzydła" zawierające dzielnice mieszkaniowe. Dzielnice te mają jak niemal wszystkie modernistyczne "prestizowce" i osiedla blokowe w ubogich krajach - rozkalibrowaną przestrzeń, pustki międzyblokowe, absurdalną przeskalowaną sieć transportową, wielkie dystanse do pokonywania, nieludzką skalę bloków. Nie stanowią one ani "street architecture" - gdyż nie ma ulic, a tylko dalekie szosy, nie są też "architekturą miasta", gdyż miasta jako takiego, - nie ma. Są owe szosy - a między nimi luźno rzucone gmachy i rozlaźle bloki: są one albo rytmiczne monotonne jak koszary, albo chaotycznie rozproszone.

Odkupieniem tych okropności jest piękno architektury Oscara Niemeyera. Wielki, genialny artysta, radykalny modernista- poświęcił 104-letnie życie przede wszystkim na wyposażenie tego dziwaczego miasta w godne budowle. Pomimo wspomnianych nieludzkich kontekstów, one tylko - jako pojedyncze arcydzieła "meblują" ten pokraczny nieustawny i pretenstjonalny pokój, którym jest owo miasto. Zarówno budynki państwowe, jak katedra, liczne mniejsze kościoły, a zwłaszcza obiekty służące kulturze - otoczone piękną roślinnością, wodą, z rzeźbami, płaskorzeźbami, sgraffitami, są najwyższej światowej miary. Dorównują słynnym globalnym dziełom najwyżej uznawanych geniuszów Ruchu Nowoczesnego. Wizytujący Corbusier, spoglądając z tarasu przed Pałacem Trzech Władz rzekł do Niemeyera: "*Ça va bien là*". Te budowle stanowią same dla siebie i dla odwiedzających, samoistne obiekty sztuki rzucone w bezpostaciową przestrzeń nie-dającą ani kontekstów, ani tła, ani przyjazności. A jednak nasycone rangą twórczości O. Niemeyera uszlachetniają to absurdalne nie-miasto. Prezentują się jako pojedyncze arcydzieła, stanowiące w sensie katalogowym a nie kontekstualnym, arcy-zbiór bezkompromisowej, abstrakcyjnej i artystycznej architektury nowoczesnej.

Współczesna wykładnia neo-modernistyczna hasła "piękno zbawi miasta" mieści się pomiędzy wartościami wysokimi a hedonizmem. Pasuje idealnie do urbanistyczno-architektonicznego warsztatu wartościowania przestrzeni - krajobrazu. Wyraża wizję miasta przyjaznego w rozumieniu personalistycznym.¹⁵ A więc wobec człowieka jako jednostki oraz w rozumieniu powszechnym - przyjaznego dla ludzi jako społeczności.¹⁶ Abstrakcyjna i subiektywnie oceniana idea piękna - funkcjonuje w odniesieniu do przyjaznego, estetycznego miasta - równoległe z ideą jego dobra, bardziej konkretną - mierzoną jego funkcją. Układ dobro-i-piękno znajduje więc odpowiedniki: funkcja-i-forma, albo forma-i-treść. Przypomina to aforyzm Ruskina w Wenecji: jest nas dwóch - jeden patrzy a drugi myśli.¹⁷

Ujęcie tej złożoności - w aspekcie naukowym - rozwinął i badał Janusz Bogdanowski, wskazując, że krajobraz może być atrakcyjny podwójnie: dzięki formie którą prezentuje i treści którą kryje. (W tych działaniach współuczestniczył na forum Instytutu Architektury

¹⁵ Tischner, X. Józef. 1977. "Przestrzeń obcowania z drugim". Rozdział z monografii: "Spór o istnienie człowieka". "Analecta Cracoviensia". Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Kraków, s. 67-86.

¹⁶ Barilier, Etienne. 2008. "Piękno zbawi świat". "Znak". Numer 648. Maj. Wydawnictwo Znak, Kraków, 12 ss. Wersja internetowa: <http://www miesiecznik.znak.com.pl/10557/calypiekno-zbawi-swiat> Pobrano 2013_02_28.

¹⁷ Kosiński, Wojciech. 2012. "Dobro i piękno... dz. cyt.

Krajobrazu WAPK także autor tych słów oraz Krystyna Dąbrowska-Budziło.¹⁸) Przytaczał miejsca i obiekty cieszące się popularnością i uznaniem, których estetyka była mniej istotna, za to wybijały się "pamięcią - świadectwem" wydarzeń, które miały tam miejsce oraz rolami, jakie odgrywały. W latach 90. XX w. pracował on nad wykresami w których te dwie wartości dodawały się lub odejmowały, by ostatecznie zsumować się w całość wartości przestrzeni: i pięknej, i dobrej, co dawało sumarycznie dwojaką wartość bycia przyjazną człowiekowi.¹⁹ Pochodne ujęcie zostało w toku ostatnich 10 lat wypromowane i upowszechnione poprzez środowiska i organizacje konserwatorskie - jako zawierające się w pamięci miejsc, tworząc niematerialne dziedzictwo kulturowe - "*Intangible Cultural Heritage*" [Konwencja UNESCO, 2003]. Na polskim gruncie główne zasługi w tej mierze można przyznać wśród aktywnie działających osób zwłaszcza Krzysztofowi Pawłowskiemu.²⁰ Treść, pamięć, tożsamość, identyfikacja miasta, są pojęciami wybitnie nośnymi w obecnych czasach w odniesieniu do niewidzialnej bezpośrednio, ale możliwej do odczuwania atrakcyjności miejsca, wzmacniającej synergicznie estetykę wynikającą z bezpośredniej percepcji.

2. NAJNOWSZE BADANIA NT. NAJSTARSZYCH ARCHETYPÓW MIAST

W toku ostatnich lat, rozwinęły się nowatorskie badania ujmujące szczególnie istotne przyczyny powstania miast – przestrzenne,²¹ w tym też w aspektach estetycznych,²² a także ekonomiczne²³ i społeczne.²⁴ Wymaga to ważnej dygresji retrospektywnej, gdyż badaniami „genetyczno-urbanistycznymi” objęto między innymi także kwestię najbardziej pierwotnych uformowań ich postaciowego obrysu i jego ewolucję. Miał on początkowo kształt organiczny wynikający z uformowań na podobieństwo natury. Ujmując asertywnie - były to uformowania tworzone przez człowieka pierwotnego, pozostającego na początkowym etapie kreowania kultury jako istota myśląca obdarzona wolną wolą i zmysłem innowacyjności.²⁵ Wszystkie miasta, do dziś zbadane jako najstarsze, znajdujące się obecnie w: Jordanii, Turcji oraz Izraelu miały kształty organiczne, nie-umiarowe i nie-geometryczne.

Kolejnym modelem obrysu postaciowego było koło, którego zastosowanie w praktyce jest uważane za wynalazek człowieka, ale forma kolista ma wzorce w formach i zjawiskach przyrodniczych takich, jak np. kręgi na wodzie, widoczny kształt planet, halo²⁶. Słojową, koncentryczną kolistością cechuje się naturalny model grawitacyjny, tzw. efekt kropli miodu do której dążą owady. Ten czynnik wywołał formy pierwotnych kolistych osiedli.²⁷ Pierścieniem był wzorem dla miast idealnych Renesansu i późniejszych, np. Saline de Chaux projektu Claude Nicolas'a Ledoux oraz półkolistego planu Karlsruhe; aż po współczesny projekt koncentrycznego miasta Lingang k/Szanghaju, autorstwa Meinharda von Gerkana

¹⁸ "1992 - 2012 Dwudziestolecie Instytutu Architektury Krajobrazu Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej". 2013. Red. Böhm, Aleksander; Sykta, Izabela. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej. Kraków, 402 ss., passim

¹⁹ Tischner, X. Józef. 2013. "*Myślenie w żywiole piękna*". Wydawnictwo Znak. Kraków, 352 ss., passim.

²⁰ Pawłowski, Krzysztof. 2009. "*Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego*". "*Biuletyn Informacyjny PKN ICOMOS*". Red. Konopka, Marek, Molski, Piotr; Szmygin, Bogusław. Polski Komitet Narodowy ICOMOS. Zeszyt 1. Warszawa, s. 3-12.

²¹ Batty, Michael. 2007. "*Cities and Complexity. Understanding cities with cellular automata, agent-based models, and fractals*". MIT Press. Cambridge Mass - London, 565 ss.

²² Ellis, Cliff i in. 2004. "*Cities as Art: Exploring the Possibility of an Aesthetic Dimension in Planning*". Series Planning Theory & Practice. Routledge - Taylor & Francis Group. Zeszyt 1 (5) marzec. Londyn, s. 11-32.

²³ O'Flaherty, Brendan. 2005. "*City Economics*". Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts - London, 608 ss., passim.

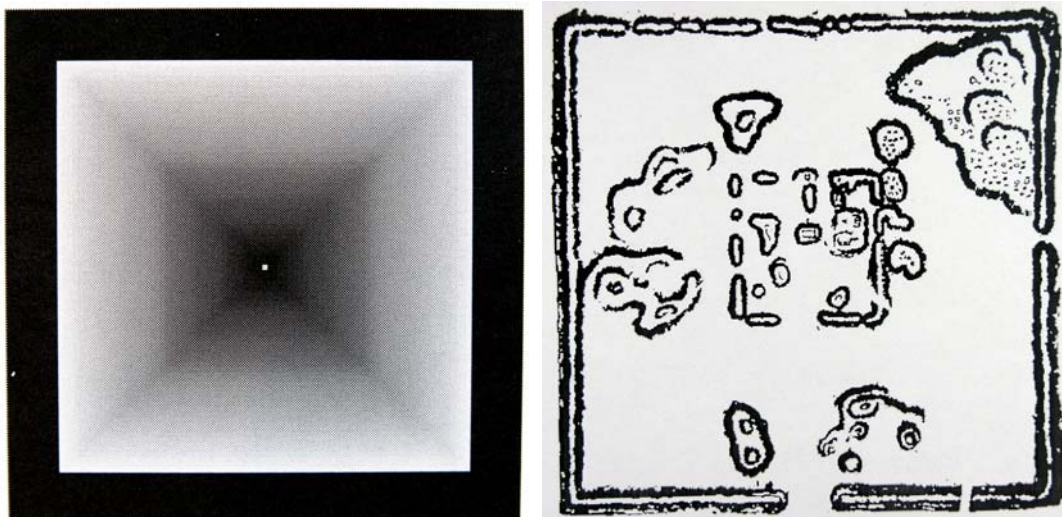
²⁴ Glaeser, Edward L. 1998. "*Are Cities Dying?*" "*The Journal of Economic Perspectives*". Vol. 12. No. 2 Spring. American Economic Association Publications. Pittsburgh, s. 139-160.

²⁵ O'Flaherty, dz. cyt., s. 13.

²⁶ J. w., s. 15.

²⁷ Rudofsky Bernard. 1977. "*Prodigious Builders. Notes towards a Natural History of Architecture*". A Harvest / HBJ Book. Harcourt Brace Jovanovich. New York - London, 384 ss.

z zespołem. Z powyższych względów układy koliste uchodzą za przyjazne i prospołeczne. Jednak bywają udane raczej w odniesieniu do placów rekreacyjnych takich jak np. słynna *Piazza d'Italia* – ikona postmodernizmu, ale nie funkcjonują „przyjaźnie” przy skali oraz komplikacji struktur urbanistycznych. Podobnie odnosi się to do innych nieprostokątnych modeli i systemów siatki miejskiej.

Ryc. 4 Idea miasta kwadratowego przez wieki. a- model urbanistyczny XXI wieku: naturalna grawitacja dośrodkowa ujęta w ramy geometrii, Źródło: Batty. b- Staroegipskie Neheb (arab. El Kab) 3100 r. pne, źródło: Wallis.

Fig. 4. The idea of a square town during the centuries. a- urban model 21st century: natural gravity centripetal within a framework of geometry, source: Batty. b- ancient Egyptian Neheb (Arabic El Kab) 3100 BC, source: Wallis.

Natomiast układ urbanistyczny kwadratowy - jest według nowych badań cyfrowych i fraktalnych,²⁸ (ilustracja 4a) optymalnym kompromisem pomiędzy naturalnym - okrągłym wyżej wymienionym modelem grawitacyjnym, a kulturową / inżynierską techniką kształtowania przy użyciu kąta prostego, który jest w pełni człowieczym odkryciem. Nie występuje bowiem w przyrodzie w geometrycznej formie, ale najprawdopodobniej został odkryty dzięki obserwacji układu poziom-pion²⁹. Jego konsekwencją stało się wytworzenie prostokąta oraz jego postaci idealnej - kwadratu. Ten ostatni w sensie architektonicznym i urbanistycznym jest prawdopodobnie związany swym pochodzeniem z Egiptem. Według nowych badań najdawniejszym datowanym układem przestrzennym świadomie zaprojektowanym na rzutach kwadratów jest zespół piramid w Gizie - kwadratowych w planie.³⁰

Najstarszym zbadanym kwadratowym miastem z zastosowania w wewnętrznych podziałach także siatki prostokątnej jest egipskie Neheb, obecnie w języku arabskim El Kab. (ilustracja 4b) Jest zlokalizowane pomiędzy Luksorem/Tebami a Edfu. Pełniło rolę przeddynastycznej stolicy królestwa Południowego Egiptu (3100 p.n.e.), a więc może być rówieśne z Jerycho. Stanowi dobrze zachowane założenie o idealnym obrysie kwadratu, a wewnątrz niego kwadratowe w rzutach mury: kwartałów miejskich, świątyń i akwenów. W sumie prezentują one super ciekawą, minimalistyczną jakby grę kwadratów, stanowiąc fascynujący ogród archeologiczny.³¹ Następne w chronologicznej kolejności, siatkowo-kwartałowe miasta Mohenio-Daro i Harappa - obecnie w Pakistanie - datowane są na ok.

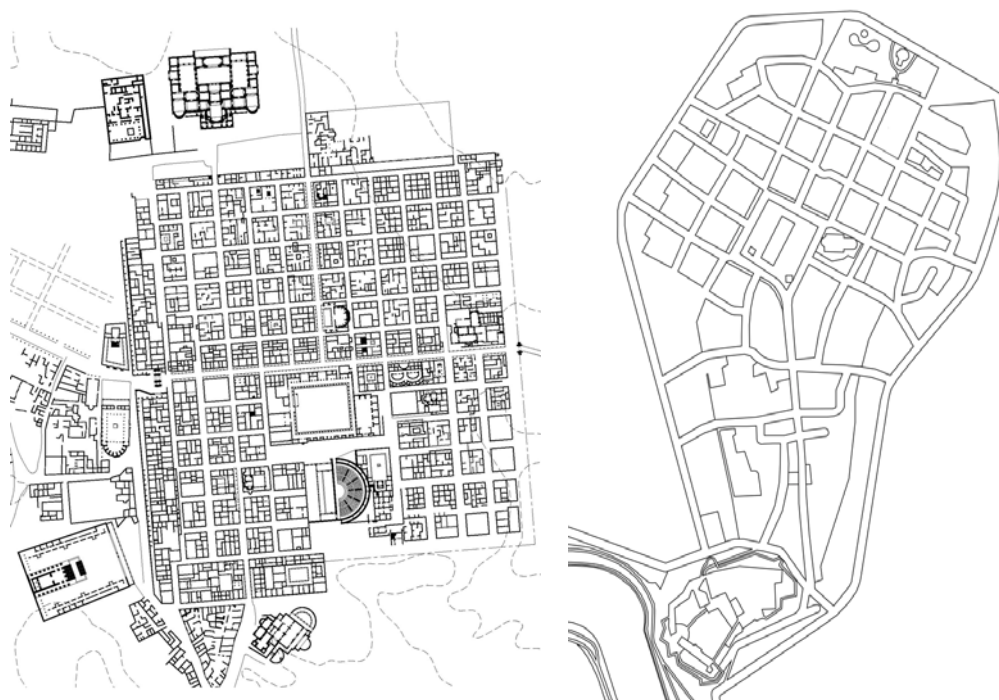
²⁸ Batty, dz. cyt., passim.

²⁹ Ellis, dz. cyt., passim

³⁰ Brock, John F. 2004. "Pyramids to Pythagoras: Surveying Geometry from Egypt to Greece - 3000 B.C. to 100 A.D." Papers in Workshop – "History of Surveying and Measurement". Ed. F.I.G. Fédération Internationale des Géomètres. Copenhagen - Athens, 18 s., passim.

³¹ Wallis, David A. 2005. "History of Angle Measurement. From Pharaohs to Geoinformatics" F.I.G. Fédération Internationale des Géomètres. Zeszyt kwiecień. Copenhagen - Cairo, s. 16-21.

2600 r. p.n.e. Natomiast Babilon którego układ urbanistyczny - według badań archeologicznych - też miał prostokątną siatkę dróg i tkanki zabudowy, jest znacznie młodszy, datowany na okres nie wcześniejszy niż 2250 p.n.e.

Ryc. 5 Miasta o kwadratowej postaci i tkance urbanistycznej. a- antyczne *Colonia Traiana Tamugadi* (ob. Timgad w Algierii), lokacja 100 r. n.e., źródło: "*Timgad Roman Castrum*". b- średniowieczny Kraków, lokacja 1257, źródło: na podstawie "*Katalog dawnych map*" opr. Studio AS, graf. Dariusz Kronowski, Miłosz Zieliński.
Fig. 5. Cities with the square form and the square urban system. a- antique *Colonia Marciana Ulpia Traiana Thamugadi* (now Timgad in Algeria), The Town Charter AD 100, source: "*Timgad Roman Castrum*". b- medieval Cracow, The Town Charter 1257, source: "*Catalogue of old maps*" by Studio AS, graph. Dariusz Kronowski, Miłosz Zieliński.

Zupełnie inną kategorię wiekową posiada pionierski na gruncie śródziemnomorsko-europejskim Plan Hipodamejski (Hippodamejski). Był kreowany zapewne po 480 r. p.n.e. Stał się on wzorcem dla wszystkich przed- modernistycznych epok w sztuce kształtowania miast, zwłaszcza tkanki kwartałowej. Rekordowo modelowe, oparte na kwadratach: zarówno w obrysie, jak też w module siatki urbanistycznej jest rzymskie miasto "Kolonja Trajana Tamugadi", na obecnym obszarze Algierii znane jako Timgad, lokowane w roku 100.³² (ilustracja 5a) Około dwa dziesięciolecia wcześniej, w roku 79 naszej ery, Rzymianie wzniesli idealnie kwadratowe miasto w Brytanii (*Deva Victris*) obecnie znane powszechnie jako przepiękne średniowieczne Chester. Dominacja grecko - rzymskiej siatki prostokątnej przetrwała, jako najsensowniejsza. Nawet wówczas gdy w Renesansie eksperymentowano w makro- kompozycji z kątami ostrymi i rozwartymi, a następnie z diagonalnymi osiami w baroku, (klasycyzmie) i eklektyzmie. Jednak ujmując chronologicznie, myśl średniowieczna wzbogaciła odwieczną "dwójnię" uznanych już wartości - dobra i piękna, która została sprzężona z trzecim fundamentalnym pojęciem wartości - prawdą. Zarys pojęcia prawdy został jeszcze w antyku naszkicowany przez Arystotelesa. Jednak szczegółowo wystudiowana została ona w katolickim średniowieczu i wniesiona do nauk przez św. Tomasza z Akwinu. Następnie poprzez Kościół wprowadzono ją do powszech-

³² "*Timgad Roman Castrum in nowadays Algeria*". 2010. Stronica internetowa: http://classconnection.s3.amazonaws.com/576/flashcards/2045576/png/roman_castrum1352997227220.png
Pobrano 2013_01_28.

nego obiegu aksjologicznego czyli do filozofii wartości. Stanowiła ona oś i centrum koncentracji myśli filozoficznej czołowych przedstawicieli: nowożytności w osobie Kanta i nowoczesności w osobie młodego Heideggera (1929).³³ Mówiąc o tym - już za pomocą na wskroś współczesnej narracji - Steve'a Jobs'a, owe pojęcia określające wartości, mają szczególne znaczenie dla teorii kreacji obiektów użytkowych znajdujących się "na skrzyżowaniu ul. Sztuk Wyzwolonych i ul. Technologicznej"³⁴.

W tej dziedzinie mieści się także sztuka kształtowania miast. Średniowieczna historia budowy przyjaznych miast, ukazuje wielki pożytek czerpany z systemów prostokątnych. kwadrat występuje jako moduł, szczególnie interesująco - gdy stanowi np. główny element planu lokacyjnego Krakowa (ilustracja 5b). Poprzez konsekwentne zastosowanie wspaniałej w efekcie, 100-metrowej siatki, uzyskano zarówno harmonijne kwadratowe kwartały zabudowy, jak również idealny Rynek stanowiący kwadrat 2 x 2 moduły czyli o boku 200 metrów, powiększony o szerokość otaczających ulic.³⁵ Domniemaną podstawą metrologiczną całej tej konstrukcji - a za nią kompozycji - był odcinek 200-metrowy, wyznaczony z legendarnego punktu kazalnicy św. Wojciecha u wlotu ul. Grodzkiej, a narożnikiem Wieży Mariackiej.³⁶ W zasygnalizowanych wcześniej badaniach, zostało stwierdzone, że w odniesieniu do pionierskich miast, dla spełnienia dwóch głównych kryteriów: warowności oraz ekonomiki - celem zasadźców i pracujących dla nich budowniczych było objęcie jak największego obszaru umocnieniami o możliwie jak najkrótszym obwodzie.³⁷ Te dwie istotne przyczyny powstawania miejscowości osadniczych w formie urbanistycznej i/lub przekształcanie otwartych i luźno budowanych osad w miasta - powodowały bowiem, że poszukiwano układów zwartych, starannie planowanych (komponowanych) i "wymkniętych" (anglojęzyczny odpowiednik: *enclosure*) w stosunku do otoczenia.

Osobnym, ale sprzężonym warunkiem było zarazem zabezpieczenie wewnątrz jak najbardziej funkcjonalnego "wklęsłego" układu transportowego placów i ulic - oraz "wypukłego" układu zabudowy. W sumie te historyczne kryteria wskazały - w sensie modelowym - na zalety formy kwadratu. O'Flaherty na kanwie swych analiz ukazuje, jak kwadratowy plan jest korzystny także dla rozbudowy miasta współczesnego. Daje on bowiem - przy zachowaniu harmonijności niezaburzonego systemu prostokątnych przestrzeni wewnętrznych modularnie powiększanych - zmniejszanie kosztocłonności "metra kwadratowego" nowo pozyskiwanej tejże przestrzeni wewnętrznej: "im większe tym jednostkowo tańsze" (w sensie obmiarowego metra kwadratowego).

Prezentacja tego modelu wygląda następująco. Jednostką podstawową jest kwadrat o boku 1m, o powierzchni 1m². A więc cztery ściany ogrodzenia o łącznej długości 4m zawierają w sobie wspomniany kwadrat. Można tę relację zamknąć wzorem A **4m ↔ 1 m²**. Jeśli powiększy się boki kwadratu dwukrotnie: (2mx4=8m) to wydzieli on obszar 2m²x2=4m². W tej sytuacji wzór przyjmuje postać B **8m ↔ 4m²**. Czyli - podwojenie długości ogrodzenia dało w efekcie czterokrotnie większą powierzchnię wewnątrz tego ogrodzenia. Dla potrojonej długości muru: 3mx4=12m powierzchnia wyniesie 3m²x3=9m², a wzór przedstawia się znów odpowiednio korzystniej ekonomicznie: C **12m ↔ 9m²**. Przykładowo czterokrotna długość boku: 4 m czyli kwadrat o obwodzie 4mx4=16m ma powierzchnię 4m²x4=16m². Wzór ukazuje relację D **16m ↔ 16m²**. Gdyby zbudować 10-modułowe ogrodzenie kwadratu: 10mx4=40m, powierzchnia użytkowa 10m²x10=100m², wzór E **40m ↔ 100m²**. Wreszcie na zakończenie 100-modułowe ogrodzenie:

³³ Heidegger, Martin. 2012. *"Kant a problem metafizyki"*. Wydawnictwo Aletheia. Warszawa, 292 ss. passim.

³⁴ Isaacson, Walter. *"Steve Jobs"*. Insignis Media. Kraków, s. 621.

³⁵ *"Katalog dawnych map wielkoskalowych Krakowa"*. 1981. Red. Odlanic i - Poczobutt, Michał. PWN, Warszawa-Kraków, 286 ss.

³⁶ Kosiński, Wojciech. 2012. *"Architektura w dawnym i współczesnym krajobrazie Krakowa - na tle najnowszych przekształceń miast. Architecture in former and contemporary townscape of Cracow - on the background of nowadays transformations in cities"*. "Przestrzeń i Forma". PiF 17. Wyd. Zachodniopomorski Uniwersytet Techniczny, Oddział Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku. Wydawnictwo Sfera. Szczecin, s. 9-144. Wersja internetowa: http://www.pif.zut.edu.pl/pif-17_pdf/A-01_Kosinski.pdf Pobrano 2013_10_29.

³⁷ O'Flaherty, dz. cyt., s. 16-20.

100m×4=400m, powierzchnia użytkowa 100m²×100=10.000m², wzór F
400m↔10.000m².

Powiększanie obszaru/miasta postaciowego tzn. posiadającego wyraźne granice krajo-
 brazowe, powoduje odpowiednie zmniejszanie jednostkowego kosztu przestrzeni „wymkniętej” czyli *par excellence* miejskiej. Koszt jednego metra kwadratowego tej powierzchni maleje proporcjonalnie tyle razy, ile razy wydłuży się bok kwadratu ogrodzenia. W tabeli dokonano przykładowego obliczenia dla wyżej opisanych wariantów A-F, przy teoretycznym założeniu że jeden metr bieżący murów kosztuje 1000 euro. Wykorzystano w tej autorskiej tabeli metodę rachunkową z cytowanej pracy.³⁸

Tab. 1. Obwody, powierzchnie i koszty jednostkowe dla miasta na rzucie kwadratu. Opracowanie autora na podstawie danych z pozycji: O'Flaherty.

Table 1. Circuits, area and unit costs for the city on a square plan. By the author based on data from: O'Flaherty

	dł. boku	obwód-powierzchnia	koszt-powierzchnia	koszt/1m ²
A	1m	4m↔1 m ²	4.000.- €↔1 m ²	4.000.- € / m ²
B	2m	8m↔4m ²	8.000.- €↔4m ²	2.000.- € / m ²
C	3m	12m↔9m ²	12.000.- €↔9m ²	1.333.- € / m ²
D	4m	16m↔16m ²	16.000.- €↔16m ²	1.000.- € / m ²
E	10m	40m↔100m ²	40.000.- €↔100m ²	400.- € / m ²
F	100m	400m↔10.000m ²	400.000.- €↔10.000m ²	40.- € / m ²
		1m=1000 €		

Drugim segmentem przytoczonych badań jest kwestia wielkości miasta. Dowodzą one, że ekonomiczna przewaga miasta dużego nad małym jest ponadczasowa. Do tej myśli współczesnego socjologa- ekonomisty można przypomnieć uwagę Marka Aureliusza, godną Richarda Floridy z jego prac o klasie kreatywnej w miastach: wyższością warunków egzystencji w dużym mieście nad innym zamieszkiwaniem na wsi, jest większa możliwość udziału w życiu publicznym³⁹. Kwestię ekonomiki współczesnego miasta w zależności od jego wielkości, a dokładniej - lepszych warunków życia pracowników w większym mieście, wyklada inny wybitny Harvardzki współczesny badacz w tej dziedzinie, socjo-ekonomista miasta Edvard Glaeser.⁴⁰ Wyważa on zalety i wady takiej sytuacji, które szczególnie wyraziście występują w oryginale, który przedstawiono poniżej:

"Reasons for a big city formation are e.g. reduced transport costs for goods, people, and ideas. Discussing the benefits of proximity, if you double a city size, workers have a ten-percent increase in earnings. Further argument is stating that bigger cities do not pay more for equal productivity than in a smaller city. So it is reasonable to assume that workers become more productive if they move to a city twice the size as they initially worked in. However, the workers do not benefit all from their wage increase, because it is recycled back into the higher cost of living in a bigger city. They do gain other benefits from living in cities, though".

3. ROZWÓJ IDEI PIĘKNA DLA MIASTA PRA- MODERNISTYCZNEGO

Przemowny wkład dla dorobku w dziedzinie projektowania i budowania pięknych przestrzeni w miastach, także w sensie modelowego wpłynięcia na dalszą przyszłość, wniosła rewolucja przemysłowa. Dla kształtowania miast odegrała ona rolę w trzech etapach rozpiętych od: 1. - XVIII w., poprzez: 2. - XIX w., do: 3. - XX wieku. Były one tożsame w aspekcie przynależności do wysokich kultur stylowych. Okres pierwszy łączy się z oświeceniowym klasycyzmem, z Kartezjańską klarownością, z Kantem, którego esej na temat

³⁸ J. w., s. 20-24.

³⁹ Aureliusz Marek. 2008 (ok. 170-180). "Rozmyślania". Tłum Reiter Marian. Wydawnictwo Antyk – Marek Derwiecki, Kęty, s. 24.

⁴⁰ Glaeser. Dz. cyt., s. 139-160.

czym jest Oświecenie, stał się symboliczną inauguracją epoki. Nie bez słuszności Oświecenie jest uznawane za zapowiedź modernizmu.⁴¹ Etap drugi, XIX - wieczny, prezentuje dwa nurty odzwierciedlające dwie odmienne postawy. Pierwszy z nich to rewizjonistyczny eklektyzm, np. w rodzaju słynnych paryskich budowli Drugiego Cesarstwa: Opery Garnier'a i Mostu Cara Aleksandra. Przeciw temu podejściu - zrodziła się przemysłowa nowoczesność ze wspaniałą architekturą techniczną, od czasów Pałacu Kryształowego, po czasy Wieży Eiffla.⁴²

Podejmując problematykę kształtowania miasta przyjaznego w modernizmie, należy jeszcze przed tym wspomnieć - jako tło - kilka epokowych projektów i realizacji urbanistycznych, dziś stanowiących wielkie karty w historii kształtowania miast. Były to - i są nimi nadal - kreacje nowych, wielkich i wspaniałych, pomimo znacznych wielkości przyjaznych człowiekowi, miast lub dominujących swą skalą nad „starówkami” nowych dzielnic. Stworzyły one innowacyjne układy urbanistyczne, które mimo ówczesnej awangardowości nie zatraciły wartości ponadczasowego dobra i piękna. Należą do nich zwłaszcza: 1. Waszyngton - projekt Pierre'a Charles'a L'Enfanta z 1791 r. wykonany na zlecenie prezydenta George'a Waszyngtona; 2. Manhattan - *The Commissioners Map* z lat 1807-1811; 3. Barcelona-*Eixample* wg projektu Ildefonsa Cerdy z r. 1859. Takie arcydzieła były jednak śladową mniejszością. Miasta cywilizacji przemysłowej rozbudowywały się z reguły brutalnie, antyhumanitarnie i anty- przyrodniczo.

Ryc. 6 Wiedeń. Plac przy alei Friedrichstrasse, Pawilon Secesji we współczesnych kontekstach, proj. Józef Maria Olbrich 1897-1899, fot. aut.

Fig. 6. Vienna. Square at Avenue Friedrichstrasse, Secession Pavilion in contemporary contexts, design by Józef Maria Olbrich 1897-1899, Source: author

Autorzy Manifestu Komunistycznego (1848) na równi z kwestią społeczną, stawiali kwestię urbanistyczno-budowlaną. Intensyfikacja tego nowego, brzydkiego i zgrzebnego budownictwa pracowniczego budziła także sprzeciw miłośników tradycji, po obydwu stronach Atlantyku. W Europie najpoważniejszym w swym profesjonalizmie i spójności, zwłaszcza w zakresie poglądów wyłożonych na piśmie, ale także projektów i realizacji był austriacki badacz i twórca Camillo Sitte. Jego kultowa książka miała już w tytule wielki ładunek w kierunku piękna: *"Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen"* - "Budowa miasta według jego zasad artystycznych" (1889). Jest ona trwale obdarzana szacunkiem za trzeźwą krytykę niechlujnej nowoczesności w budownictwie powszechnym, przy wysoce rzeczowych argumentach na rzecz kontynuacji pryncypiów kształtowania miasta europejskiego.

⁴¹ Kant Immanuel. 2004. *"Co to jest Oświecenie?"* (oryg. *"Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?"* Berlinische Monatschrift, listopad 1784, pięć lat przed Wielką Rewolucją). Tłum Landman Adam. Gazeta Wyborcza. Wydanie Świąteczne 14-15.02). Agora. Warszawa, s.22.

⁴² Por. Kosiński, Wojciech. 2012. *"Dobro i piękno - miejsca przyjazne człowiekowi w miastach przed- modernistycznych"*. Dz. cyt.

W USA najbardziej spektakularnym manifestem takich poglądów był "Ruch Piękne Miasto" (*City Beautiful Movement*). Jego wyrazem była realizacja urbanistyczno-architektoniczna w ramach Światowej Wystawy Kolumbijskiej w Chicago (1893). Promował on kontynuację eklektycznej stylistyki rodem z paryskiej Szkoły Sztuk Pięknych (*École des Beaux-Arts*). W dziedzinie kształtowania przestrzeni publicznych, nieco podobną w założeniach, piękną kontynuacją wartości tradycyjnych był Waszyngton. W ślad za wspomnianym genialnym, oryginalnym barokowo-klasycystycznym planem Pierre Charlesa L'Enfanta i jego późniejszymi modyfikacjami, a następnie na mocy Planu Komisji Mc Millana (1902), stworzono założenie osiowe National Mall. Po pierwszej wojnie światowej wzniesiono jego kulminujące zamknięcie perspektywiczne - Mauzoleum Jerzego Waszyngtona (1922). Wszystko to mieści się w meta-modernistycznej konwencji, stanowiącej na różne sposoby tendencje kontynuacyjne, "ciągłościowe", nostalgiczne, rewizjonistyczne, "pewne, niezaskakujące, bez przykrych niespodzianek", a więc estetyczne w rozumieniu usankcjonowanym historią.

Wreszcie po rewolucyjnych i ewolucyjnych przemianach z XVIII i XIX wieku: politycznych, społecznych, przemysłowych i kulturowych od Oświecenia przez romantyzm, od klasycyzmu przez eklektyzm, od konserwatywnych monarchii do postępowych demokracji, - pod koniec XIX- i w początkowym okresie XX w. nastąpił etap trzeci - modernizm. Jest on rozumiany dwojako, najpierw jako łagodnie rewolucyjna Secesja, Art Nouveau, Jugendstil, o cechach dekoracyjnych, - a potem jako radykalnie awangardowy Ruch Nowoczesny, Modern Movement, głoszący sztukę abstrakcyjną. Secesja nie wniosła do wielkiej historii ani innowacyjnego rozmachu, ani znaczących wartości kompozycyjnych do urbanistyki przyjaznej człowiekowi. Szlachetny wyjątek może stanowić nowelizacja planu Wiednia przez Otto Wagnera (1893). W ślad za czym zrealizował on na przelomie wieków kilka spektakularnych zespołów i obiektów o randze mającej ważny wpływ na obraz i funkcjonowanie miasta. Należy w tej mierze wskazać dworce kolejowe oraz budowle publiczne.

Również we Wiedniu symbolem Secesji dla Europy środkowo-wschodniej, mającym charakter architektoniczno-urbanistyczny z racji eksponowanej lokalizacji przy Placu/Alei Friedrichstrasse, jest efektowny, zwieńczony złotą ażurową kopułą - biały Pawilon Secesji (1897-1899) będący dziełem Józefa Marii Olbricha. (ilustracja 6a, 6b) Jednak za pioniera znaczącej w przestrzeni miejskiej architektury Art Nouveau, uchodzi belgijski twórca Victor Horta którego dzieło Hôtel Tassel w centrum Brukseli powstał w latach 1892-1893. Zdaniem zachodnich badaczy Art Nouveau wywodzi się z francuskiego i angielskiego romantyzmu, zwłaszcza z neogotyku E. Viollet-Leduc'a i A.W.N. Pugina oraz wpływu nauk J. Ruskina jak też nurtu Arts&Crafts. Pionierska formalnie w stylu Art Nouveau, wzmocniona indywidualnym geniuszem jest rzeźba Augusta Rodina. Na bazie piękna i siły immanentnej, ma też potężne oddziaływanie kontekstualne. Oprócz porażającej siły emanującej w salach muzealnych, może być wielką i przejmującą sztuką miejsca i miasta. (ilustracja 7a) W tym okresie w Polsce powstały dzieła o podobnej krajobrazowej kulturze oddziaływania, dłuta: Xawerego Dunikowskiego, Konstantego Laszczaki oraz Wacława Szymanowskiego.

Ważnym dla przyjazności miasta czynnikiem kreacji francuskiej Art Nouveau. są stacje paryskiego metro, zaprojektowane przez Hectora Guimard, zrealizowane przede wszystkim w roku 1900. Szczególnie urocze są ich ozdobne, wielce zróżnicowane i pełne artyzmu wyjścia - zejścia, integrujące się z przestrzenią miejską, nadające jej oryginalności i symboliki "wieku mechanizacji". (ilustracja 7b) Im bardziej znakomici byli architekci Art Nouveau, tym bardziej potrafili dzięki sile swej architektury wpłynąć na piękno i człowieczeństwo przestrzeni miejskiej "sensu largo". Może to dotyczyć zarówno sylwety miasta jak też ważnych zamknięć perspektywicznych.⁴³ Wspaniałe, większe i mniejsze obiekty Art Nouveau jak np. kamienice projektu Antonio Gaudiego w Barcelonie - pierzejowe lub narożne, a zwłaszcza stworzony przez niego krajobrazowy zespół Park Güell (1900-

⁴³ Kosiński, Wojciech. 2011. "*Miasto i piękno miasta*". Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej. Kraków, s. 49-50.

1914)⁴⁴ nadały miastu nowego blasku i przyjaznego klimatu. (ilustracje 8a, 8b) Z czasem Art Nouveau tak bardzo się "spatynowała", że bardziej scala się wizualnie z dekoracyjnym eklektyzmem wobec którego stanowiła opozycję, niż z abstrakcyjnym Ruchem Nowoczesnym, który formalnie swoją rewolucyjnością zapowiadała.

Ryc. 7 Paryż. Obiekty Art Nouveau w miejskich kontekstach, fot. Aleksandra Śliwa. a- Bulwar Inwalidów / ul. Varenne, Park Rodina, rzeźba "Ugolino z dziećmi", August Rodin ok. 1900 r. b- Metro Pl. / Bulw. Saint-Michel, proj. Hector Guimard, r. 1900.

Fig. 7. Paris. Objects of Art Nouveau in urban contexts, a- Boulevard des Invalides / Varenne street, Park Rodin, sculpture "Ugolino with children", August Rodin around 1900, b- Metro Saint-Michel Place, design by Hector Guimard, 1900. Source: Aleksandra Śliwa

Ryc. 8 Barcelona. Park Güell, proj. Antonio Gaudi 1900-1914, fot. aut. a-widok z tarasu na gwarne plac wejściowy (w kierunku morza). b- taras, młode matki z sąsiedztwa podczas spaceru z dziećmi.

Fig. 8. Barcelona. Park Güell, design by Antonio Gaudi 1900-1914, a- view from the terrace on the lively square entrance (facing the sea). b-terrace, young mothers of the neighborhood while walking with children. Source: the author

Innowacyjne projekty takie jak: „*Garden City - Miasto Ogród*” proj. E. Howarda, „*Cité Industrielle - Miasto Przemysłowe*” proj. T. Garniera i „*Broadacre City – Miasto szerokoakrowe*” proj. F.L. Wrighta, mimo wielkich ambicji autorskich i ludzkiej skali, nie dorównały tradycyjnemu miastu europejskiemu w kategoriach miejsc przyjaznych człowiekowi. Co najwyżej stały się przyczynkiem do kształtowania nie- miejskich w charakterze osiedli średniej intensywności – od blokowego Welwyn po "domkowe" Levittown. Kolejne etapy uprzemysłowienia wywoływały - konieczność tworzenia nowych, wielkich, ekonomicznych kolonii na peryferiach i na prowincji oraz dzielnic robotniczych w miastach. Procesy te, przy wszelkich szczegółowych odmiennościach, zachodzą nadal. Na prawach dygresji można wskazać iż dalszy ciąg w tym cyklu skokowych przemian cywilizacyjnych, wpływa-

⁴⁴ J. w., s. 90.

jących na przemiany kształtowania środowiska urbanistyczno-architektonicznego, wywołuje kolejna - aktualna, technologiczno- przemysłowa i administracyjna "rewolucja" - informatyczna. Nowe pokolenia ambitnej młodzieży korporacyjnej XXI wieku w stylu Steve'a Jobs'a są ważnymi stymulatorami tworzenia wyrafinowanych-minimalistycznych zespołów deweloperskich apartamentowo - usługowych w zieleni, oderwanych od śródmieść, dając w tym zakresie kontrowersyjną pożywkę dla Trzeciego Modernizmu.

4. PIERWSZY MODERNIZM WOBEC DOBRA I PIĘKNA W MIEŚCIE

Zapotrzebowanie na wielkie arealy nowych inwestycji przede wszystkim mieszkaniowych po tzw. Wielkiej Wojnie czyli po pierwszej wojnie światowej, po obydwu stronach Atlantyku, ale przede wszystkim w Europie, powoduje ich oderwanie od struktur miejskich. Powstają na ich peryferiach, często niezwiązane z kompozycją miasta, ani z układem jego sieci ulicznej. Stanowią niezależne kolonie - często o oryginalnych, domkniętych kompozycjach. Wiele takich stworzono w Niemczech w okresie Republiki Weimarskiej, głównie w latach dwudziestych dwudziestego wieku, przed dojściem do władzy nazistów. Wyglądają jak wcielenie Howardowskiego Miasta-Ogrodu.⁴⁵ Wdzięczne osiedle międzywojenne tego typu w Krakowie to zespół w rejonie Cichy Kącik. Tworzy je - na klarownym układzie urbanistycznym i krajobrazowym wpisanym w okolicę - piękna, harmonijnie zakomponowana wzorowa, bezpretensjonalna zabudowa willowa w bujnej zieleni.

Ryc. 9 Wiedeń, ul. św. Wita. Dom Steinera, pionierski przykład lapidarnego modernizmu, proj. Adolf Loos 1910, fot. aut. a- sąsiedzkie konteksty: dom starszy przed-modernistyczny z lewej, dom nowy neo-modernistyczny z prawej. b- istny minimalizm z przed ponad 100 lat, obecnie architektura ulicy "street architecture".

Fig. 9. Vienna. St. Wit street. Steiner House, a pioneering example of lapidary modernism, design by Adolf Loos 1910, a- neighborhood contexts: on the left older house, pre-modernist, on the right. b- real minimalism, over 100 years old, now "street architecture". Source: the author

Zupełnie inne, nie- personalistyczne, a wręcz przeciwnie: masowe i programowo zdepersonalizowane były sztandarowe idee osiedli. Są to projekty i realizacje z pierwszej połowy XX wieku należące do tzw. "Pierwszego Modernizmu". Wkracza on na arenę dziejową jako Ruch Nowoczesny: - ozdrowieńczy po eklektycznej XIX-wiecznej, monarchistycznej "starej epoce". Zwraca się on zwłaszcza w stronę powszechnego budownictwa miejskich osiedli. Urasta ono wśród gałęzi budownictwa do najważniejszego - w dobie odbudowy po pierwszej wojnie światowej. Drugim stymulatorem jest skokowy postęp techniczny, maszynizm, fabryki, rzesze pracowników potrzebujących miejsc zamieszkania w miastach, opodal fabryk i biur. Międzywojenny wczesny modernizm w dziedzinie kształtowania miejskich dzielnic i zabudowy mieszkaniowej miał głęboką podbudowę filozoficzną.

⁴⁵ Beatley Timothy. 2000. "Green Urbanism. Learning from European Cities". Island Press. Washington DC, Covelo CA, passim.

Ryc. 10 Wiedeń. Plac Michaela, k/wejścia do Burgu. "Dom bez brwi", manifest nowoczesności przeciw eklektycyzmowi i secesji, proj. Adolf Loos 1910, fot. Mariusz Twardowski. a- kontekst śródmiejski - promień gwiazdowego placu, b- kontekst wielkomiejski - elegancja bez ornamentów.

Fig. 10. Vienna. Michael Square, near the entrance to the Burg. "House without eyebrows", a manifesto of modernity against eclecticism and Art Nouveau design by Adolf Loos 1910, a- context of a downtown - the radius of the star square, b-urban context - elegance without ornaments. Source: Mariusz Twardowski

Należy w tej mierze przypomnieć epokowe dzieło Heideggera: "Budować, mieszkać, myśleć".⁴⁶ Było pisane w latach 30. XX w., a wydane zostało po drugiej wojnie. Jest to jedno z najwspanialszych studiów nt. zamieszkiwania i przebywania wśród ludzi w przestrzeniach publicznych miasta, w świetle ludzkich potrzeb i możliwości. Przywołuje kwestie cech osobistych w odczuwaniu piękna, woli, umysłowości, emocjonalności, a także solidarnych i przyjaznych cech społecznościowych - uwarunkowań dobrego współistnienia w mieście. Z kolei inny wielki myśliciel epoki międzywojennej Walter Benjamin w swoich "Pasażach" wygłasza modernistyczny hymn wobec miasta i człowieka spacerującego po mieście; myślącego i odczuwającego dzięki jego urokliwości (fr. *flâneur*).⁴⁷ Dla Benjaminowskiego *flâneur'a* wzorcem był Charles Baudelaire; a obecnie wobec powodzenia jego myśli, *flâneur'ami* są młodzi pracujący i odpoczywający ludzie z wielkich miast, zwłaszcza klasa kreatywna.

Nie do przecenienia impuls dla pełnego modernizmu - Ruchu Nowoczesnego, dał swoim podejściem i projektowaniem Adolf Loos. Zarówno jego debiutancki niewielki Dom Steinera przy wiedeńskiej uliczce św. Wita (1910), (ilustracje 9a, 9b) jak też arcy-słynna kamienica wielkomiejska, narożna z kolumnowym podcieniem, przy Placu Michaela (1910) (ilustracje 10a, 10b) są wcieleniem eleganckiego puryzmu "bez ornamentu", niemal minimalizmu, o wspaniałym idiomie miejskim, a zarazem zdecydowanie przyjazne. Adolf Loos odegrał w abstrakcyjnym i geometrycznym oraz minimalizującym modernizmie ("*Ornament i zbrodnia*"), podobnie bezkompromisową i radykalną, a zarazem artystyczną i ekskluzywną rolę jak Kazimierz Malewicz i Piet Mondrian. Wszyscy trzej uczynili swe odkrywcze kroki w kierunku pełnej nowoczesności jeszcze w ramach pierwszej dekady XX wieku, przed pierwszą wojną światową. Po nich i po pierwszej wojnie do głosu doszły kierunki spod znaku "wielkich liczb" - w efekcie masowości i anty-personalistyczne.

Wszystkie cztery najważniejsze nurty pionierskiego Ruchu Nowoczesnego: Corbusierowski, Bauhausowski, neoplastycystyczny holenderski De Stijl oraz sowiecki konstruktywizm⁴⁸ - są manifestami nowych tendencji w kształtowaniu estetyki miasta przy czym

⁴⁶ Heidegger Martin. 1977 (oryg. 1952). "*Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*", tłum. Michalski Krzysztof, Tischner X. Józef i in. Czytelnik. Warszawa, s.316-334.

⁴⁷ Benjamin, Walter. 2005. "*Pasaże*". Postłowie: Bauman, Zygmunt. Wydawnictwo Literackie. Kraków, 1168 ss.

⁴⁸ Kosiński, Wojciech. 2010. "*Mega pionierzy – mega nadzieje, sukcesy i kontrowersje. Mega pioneers – mega hopes, success and controversies*". "Przestrzeń i Forma, PiF". 13. Wyd. Zachodniopomorski Uniwersytet Techniczny, Oddział Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku. Wydawnictwo Sfera. Szczecin, s. 7-56. Wersja internetowa: http://www.pif.zut.edu.pl/pif-13_pdf/A-01_Kosinski.pdf Pobrano 2013_02_29.

osiągnięcia w dziedzinie innowacyjności budynków znacznie dominują nad słabą urbanistyką tego okresu i nurtu. Trudno dopatrzeć się w niej wizji miasta przyjaznego człowiekowi i ludziom – przeważnie jest wręcz przeciwnie. Mity dobra płynącego z mechanizacji i piękno maszyn oraz fetysz wielkich liczb ludności napływającej do miast, zdominowały wyobraźnię projektantów, kierując ich talenty kreatywne – jakby perwersyjnie - często wręcz przeciw człowiekowi.

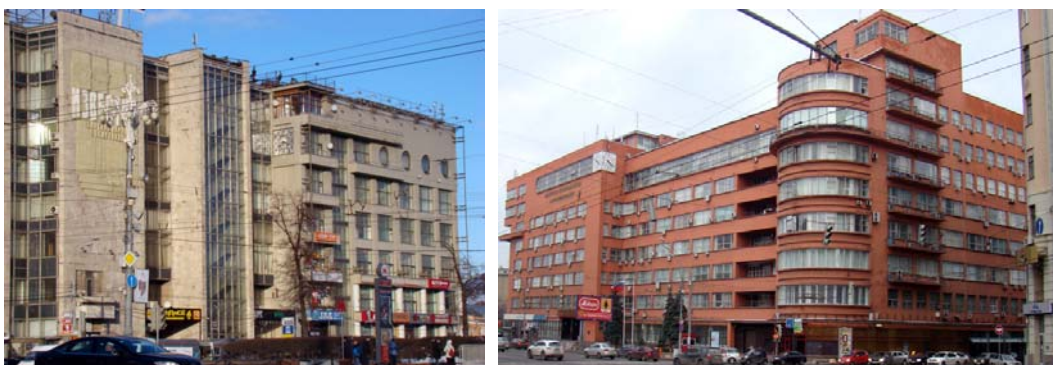

Ryc. 11 Moskwa. Słynne konstruktywistyczne kluby robotnicze - domy kultury w kontekście głównych arterii śródmiejskich, fot. Jacek Kwiatkowski. a- Klub im. Rusakowa, proj. Konstantin Mielnikow 1927. b- Dom im. Zujewa, proj. Ilia Gołosow 1928.

Fig. 11. Moscow. The famous constructivist workers' clubs - houses of culture in the context of the main arteries of downtown, a-Club name of Rusakov, design by Konstantin Melnikov in 1927. b- house name of Zujewa, designed by Ilia Golosow 1928. Source: Jacek Kwiatkowski

Najważniejsze Corbusierowskie dzieła programowe tego okresu to: *La Ville Radieuse – Miasto Promienne*”, „*Paris Voisin – Paryż -markowy- Voisin*”. Niebawem chwytliwy Plan Paris Voisin Corbusier tworzy w roku 1925. Jest pomyślany jako pra-blokowisko. Jest to mega-osiedle złożone z mega-wieżowców wyniesionych na słupach ponad wielkim parkiem, zbudowane po intencjonalnym wyburzeniu sporego fragmentu prawobrzeżnego centrum Paryża. Projekt był promocją sponsorowaną przez właściciela czynnej do dziś firmy produkującej elitarne samochody sportowe *Voisin*. Wizja ukazuje miasto przyszłości w którym najważniejszy jest ruch samochodowy, a także awionetki widoczne na porywających odręcznych wizualizacjach autora. Natomiast mieszkańcy są niezauważalnymi anonimowymi mrówkami w pudełkowych ludzkich mrowiskach.

Czołowe niemieckie projekty teżowe – intencjonalnie wyznaczające nowe szlaki w urbanistyce to Bauhausowskie: *Berlin Alexander-Platz* projektu Ludwiga Hilberseimera, oraz projekt Nowego Spandau projektu Marcela Breuera. Profesor Bauhausu w dziedzinie urbanistyki Ludwig Hilberseimer przedstawił w 1927 roku podobnie monstrualne blokowisko mieszkaniowe jak Corbusierowski plan nowego Paryża. Tym razem dotyczyło ono śródmieścia Berlina; po projektowanym wyburzeniu jego epicentrum w rejonie Alexanderplatz, autor proponuje niesamowicie ponure i groźne blokowisko złożone z podłużnych bloków "deskowców". Ciemnoszara, programowo odczłowieczona grafika tego jakoby "lepszego" centrum historycznej stolicy, ukazuje ponurą demiurgię inwestora i architekta. Prawie identycznie totalny jest stworzony w 1928 roku megablokowy zespół mieszkaniowy w podberlińskim kameralnym Spandau, projektu innego tuza bauhausowskiego - Marcela Breuera. Widoczny jest "tryumf" obydwu profesorów nad historycznym miastem, nad naturą (tu nie ma nawet drzew o które dbał Corbusier) i - *last but not least*, a raczej przede wszystkim - nad człowiekiem i nad społecznością miasta.

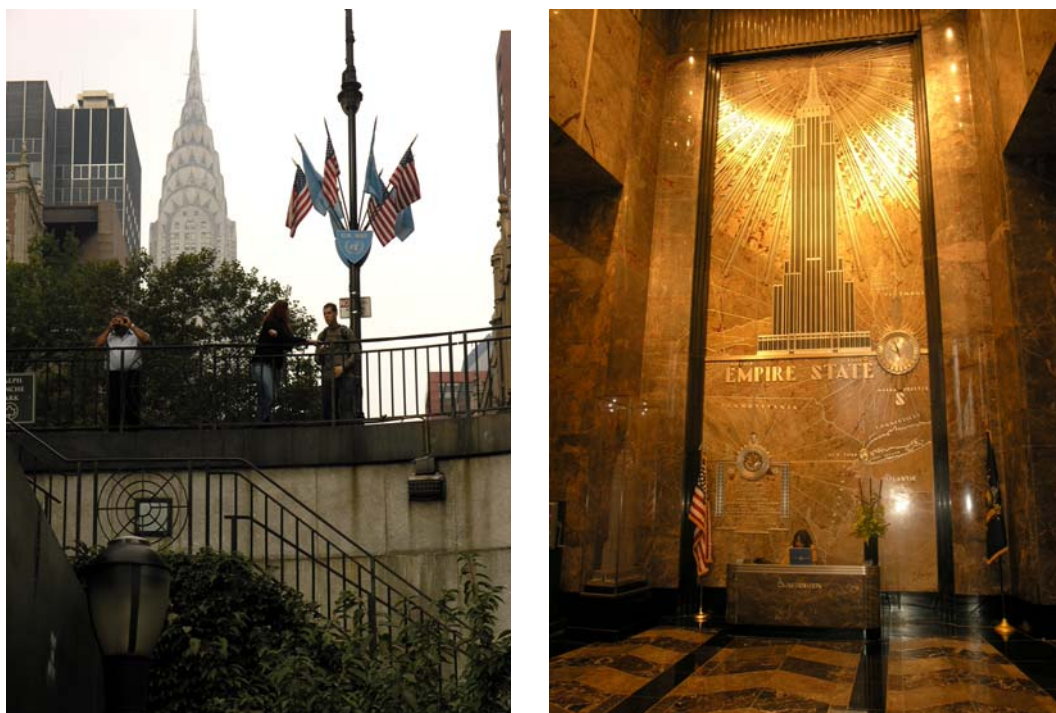
Ryc. 12 Moskwa. Słynne konstruktywistyczne gmachy publiczne w kontekście śródmiejskim, fot. Jacek Kwiatkowski. a- Plac Puszkina, redakcja czołowego dziennika "Izwestia", proj. Grigorij Barkin, 1927. b- ministerstwo rolnictwa, proj. akademik Aleksiej Szczusiew 1928 (jednocześnie z mauzoleum Lenina) - 1933 (ostatni moment konstruktywizmu przed wprowadzeniem socrealizmu).

Fig. 12. Moscow. The famous constructivist public buildings in the context of downtown, a-Pushkin Square, editorial leading newspaper "Izvestia", design by Grigory Barkin, 1927. b-Ministry of Agriculture, design by Academician Aleksiej Szczusiew 1928 (simultaneously with the mausoleum of Lenin) 1933 (the last moment of constructivism before the introduction of socialist realism). Source: Jacek Kwiatkowski

Piękne wczesno-modernistyczne obrazy-koncepcje miast i zespołów urbanistycznych przyszłości malowane i rysowane przez neoplastycystów, konstruktywistów i innych wrażliwych pionierów modernizmu, pozostały dziełami sztuki plastycznej bez logicznego przełożenia na realizację, a więc bez sprawdzianu „przyjazności człowiekowi” w rzeczywistej skali ludzkiej 1:1. Natomiast neoplastycyzm jak żaden z nurtów pionierskiego modernizmu zasłużył się w dziedzinie przyjaznej i pięknej architekturze mieszkaniowej o ludzkiej skali. Grupa twórcza z liderami: Pietem Mondrianem, Thomasem Gerritem Rietveldem i Theo van Doesburgiem była zogniskowana wokół czasopisma *De Stijl*. Ich epokowym wkładem w kulturę była elegancka odmiana modernizmu, w dobrym holenderskim guście. Był przepełniony sztukami pięknymi, sprzężony z malarstwem i wzornictwem odzwierciedlonym we wnętrzach i na elewacjach. "Rozgrzewką" dla ich twórczości były istotne dla niniejszego ujęcia piękne domy jednorodzinne wolnostojące lub plombowe. Wkład Holendrów spod znaku *De Stijl* do kształtowania przyjaznego piękna w modernistycznym wydaniu architektury miejskiej, jest imponujący. Epokową ikonę w tym zakresie stanowi Dom Pani Schroeder w Utrechcie projektu T. G. Rietvelda. Jednak rola neoplastycystów w szerzej pojętym tworzeniu przyjaznego środowiska ludzkiego dotyczy twórców którzy szczególną uwagę i kunszt poświęcili jednorodzinnej budownictwu zespolonemu.

Jako twarz tego „ludzkiego” nurtu w młodym modernizmie w ogóle, a w holenderskim w szczególności - należy wymienić J. J. Pietera Oud'a. Wśród jego zrealizowanych dzieł np. wspinała biała szeregówka, zbudowana w ramach wystawy Budownictwa w Weißenhof w 1927 roku, wygląda jak najlepsza architektura XXI wieku. Również jego piękne choć tanie domy pracownicze w formie zabudowy szeregowej na cyplu Hook van Holland, są wspinałym dowodem na humanizm, ludzką skalę i wdzięk plastyczny architektury mieszkaniowej, mimo skromnego nakładu ekonomicznego na tę inwestycję. Można to podsumować twierdzeniem, iż Holendrzy szczególnie podtrzymali rolę skali ludzkiej w architekturze miejskiej, w przeciwieństwie do pozostałych nurtów, które utożsamiały Ruch Nowoczesny z kształtowaniem budownictwa brutalnego, masowego i anonimowego, bez cech artystycznych. Ich dzieło wypełnia w isticie perfekcyjny sposób wspomniane ideały humanistyczne filozofii XX wieku sformułowane przez Heideggera wobec środowiska zbudowanego, kulturowych tradycji, itd.⁴⁹

⁴⁹ "Martin Heidegger - Budować, mieszkać, myśleć (1951)". Wersja internetowa tłum. Michalski Krzysztof, post 2010_11_10: <http://teoriaarchitektury.blogspot.com/2010/11/martin-heidegger-budowac-mieszkac.html> Pobrano 2013_01_10.

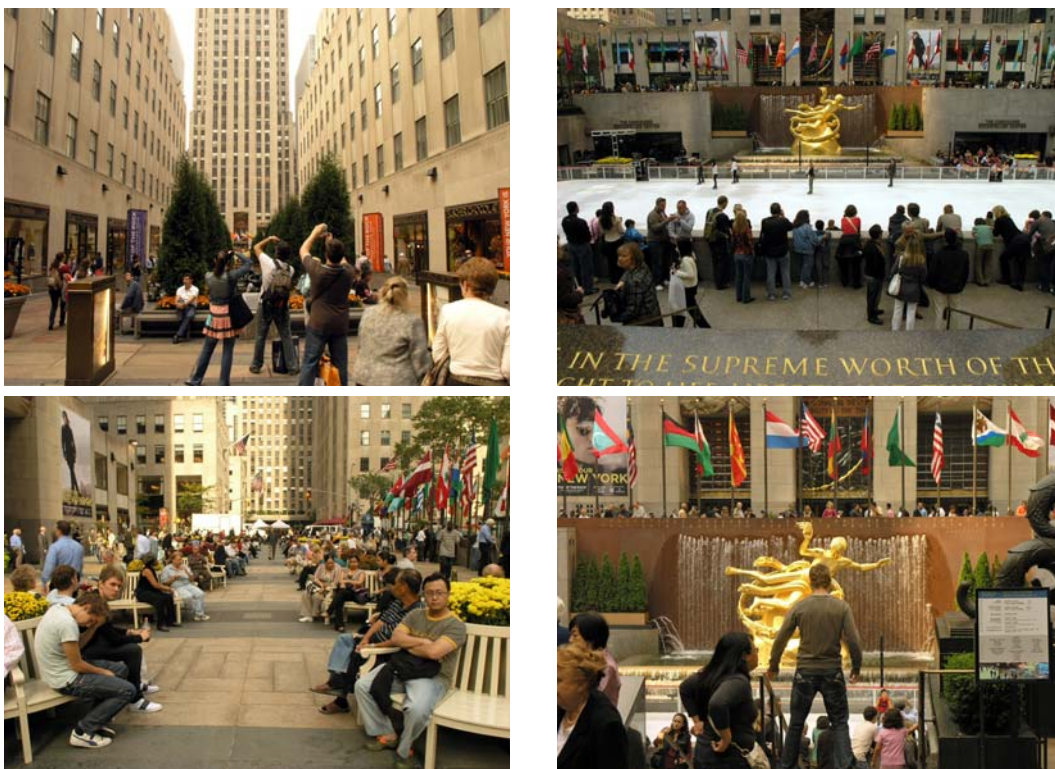
Ryc. 13 Manhattan. Najslawniejsze wysokościowce zwłaszcza z okresu Art Deco, są powiązane z przyjaznymi miejscami publicznymi na zewnątrz i wewnątrz na parterach i na platformach widokowych, fot. aut. a- Chrysler (1930-najwyższy w świecie) widziany od strony gmachu ONZ. b- Empire (1931-najwyższy w świecie), publiczny parter.

Fig. 13. Manhattan. The most famous skyscrapers in particular from the Art Deco period, are linked with friendly public places inside and outside on the ground floor and viewing platforms, a- Chrysler (1930-the highest in the world) seen from the UN building side. b- Empire (1931-the highest in the world), a public ground floor. Source: the author

O ile Corbusier był umiarkowanie lewicowy, a Bauhaus - prosocjalistyczny zwłaszcza po ustąpieniu ze stanowiska dyrektora - ekscentrycznego ale uważanego za geniusza amerykańskiego malarza- ekspresjonisty Lionela Feiningera, to sowieccy konstruktywści działali w samym ognisku bolszewickiego komunizmu. Ich wyjątkowe talenty, do póki było to możliwe, wyżywały się w wizjonerskich projektach i kultywowały ekskluzywny suprematyzm czyli supremację duchowości nad realiami. Ich artystyczna w charakterze twórczość stała daleko od prozy zadań w zakresie kształtowania budownictwa masowego w ZSRR, ale była ukierunkowana na zaspokojenie wysokich, wręcz wyrafinowanych potrzeb estetycznych. Ich nieliczne realizacje zasłynęły z super ciekawych "artystowskich" klubów robotniczych, (ilustracje 11a, 11b) oraz eleganckich dużych pierzejowych "kamienic" biurowych lub mieszkaniowych z publicznymi usługami przy chodnikach, w iście zachodnio-europejskim stylu. (ilustracje 12a, 12b) Natomiast sytuacja odwróciła się po zaostreniu politycznego kursu pod koniec lat 20. XX wieku, co było jednocześnie z ustąpieniem Lenina na rzecz Stalina. Konstruktywści - albo zostali usunięci z pola widzenia, a nawet spośród żyjących, albo zmuszeni do realizowania nurtu zwanego produktywizmem. Polegało to na budowaniu ohydnych masowych i odczłowieczonych domów-komun.

W okresie międzywojennym na arenę kształtowania środowiska miejskiego wkroczyła też krótkotrwała ale ciekawa mutacja historyzmu i nowoczesności - sztuka Art Deco. Wykazała się szczególnie w USA kapitalnymi osiągnięciami urbanistyczno - architektonicznymi, obok dominujących w niej tendencji *design'erskich*, które *nota bene* dopełniały perfekcyjności i jednorodności jej przedstawicielskich dzieł. Pozostawiła np. szereg wspaniałych metropolitalnych wieżowców kreujących "cityscape" czyli krajobraz wielkomiejski. Należą do nich dwa przepięknie dominujące w sylwetkach Manhattanu; a w roku

zbudowania każdy z nich był najwyższy w świecie. Były to - najpierw Chrysler (1930) (ilustracja 13 a), a następnie Empire (1931) (ilustracja 13 b). Jednak w kategoriach miejsc przyjaznych, najważniejszy jest arcyłudzki zespół Rockefeller Center na obrzeżu Piątej Alei, naprzeciw Katedry św. Patryka, z dominantą - wysokościorcem Radio City (obecnie MTV). Jest powiązany z Piątą Aleją poprzez kameralną uliczkę *Promenade* a u stóp ma słynną całoroczną ślizgawkę *Lower Sunken Plaza* - z fontanną zaakcentowaną podobnie jak całe założenie osi urbanistycznej - złotą rzeźbą unoszącego się Prometeusza (1934) (ilustracje 14a, 14b).

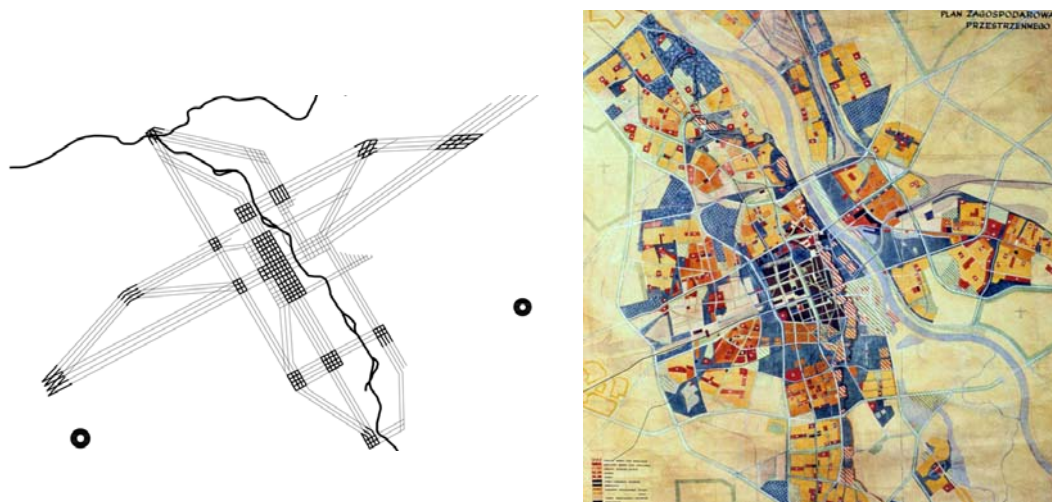

Ryc.14. Manhattan. Centrum Rockefellera przy 5 Alei, 1934, światowej klasy przestrzeń Art Deco przyjazna jak Fontanna di Trevi, fot. aut. a- uliczka "*Promenade*" z kaskadami i ławkami, łącząca 5 Aleję z Placem Dolnym i wieżowcem MTV. b- Plac Dolny: płyta z sentencją Nelsona Rockeellera o wartościach, placyk z kawiarenkami i sklepikami, ślizgawka, fontanna Prometeusza, gmach MTV.

Fig. 14. Manhattan. Rockefeller Center at 5th Avenue, 1934 world-class Art Deco space, friendly as the Trevi Fountain, a- "*Promenade*" street with cascades and benches, connecting 5th Avenue with the Lower Square and skyscraper MTV; b- Bottom Square: plate with sentences of Nelson Rockeellera about the values, square with cafes and shops, ice rink, Prometheus fountain, building on MTV. Source: the author

Przedwojenny okres bohaterskiego Pierwszego Modernizmu, w którym mimo niektórych nieludzkich koncepcji dominowało dobro i piękno, artyzm i przyjazność, można zakończyć przypomnieniem znakomitego osiągnięcia polskiego. Jest nim praca spełniająca wszelkie walory awangardowości i w ogóle wartości - koncepcja "*Warszawa Funkcjonalna*" projektu Jana Chmielewskiego i Szymona Syrkusa z 1934 roku. (ilustracja 15 a) "Funkcjonalna" nie została wprawdzie zrealizowana "*in extenso*", ale ciekawie wykorzystano ją dwukrotnie po wojnie. Najpierw w 1949 r. w Planie Warszawy autorstwa Biura Odbudowy Stolicy, tzw. BOS, pod kierunkiem Zygmunta Skibniewskiego (ilustracja 15 b), a następnie w 1964 roku w „polskim” planie odbudowy Skopje po tragicznym trzęsieniu ziemi, autorstwa Biura Planowania Warszawy pod kierunkiem Adolfa Ciborowskiego. Niejednokrotnie w dyspacie o modernizmie padają słuszne uwagi, że o ile przydał on wspaniałych "dreszczy estetycznych" w dziedzinie architektury budynków, o tyle na polu sztuki kształtowania przestrzeni miejskiej jest daleko w tyle za innowacyjnością i urokami

urbanistyki przed- modernistycznej. Dlatego naprawdę ciekawe projekty w skali miejskiej z okresu modernistycznego są zupełnie unikalne.

Ryc. 15 Warszawa. Cenne plany modernistyczne. a- "Funkcjonalna" proj. Jan Chmielewski, Szymon Syrkus 1934; unikalne jak w planie Manhattanu powiązanie radykalnej nowoczesności z wartościami tradycyjnymi miasta europejskiego, źródło: wg mat. archiw. Haliny Skibniewskiej opr. Studio AS, grafika Dariusz Kronowski, Miłosz Zieliński. b- "Plan BOS" Biura Odbudowy Stolicy pod kier. Zygmunta Skibniewskiego, 1949, nawiązujący do modernizmu "Funkcjonalnej" w ostatnim momencie przed wprowadzeniem socrealizmu, źródło: archiwum Haliny Skibniewskiej.

Fig. 1. Warsaw. Valuable modernist plans. a-"functional" design by Jan Chmielewski, Simon Syrkus 1934; unique as in the plan of Manhattan connecting radical modernity with traditional values of European city, source: archive of Halina Skibniewska by Studio AS, graphics Dariusz Kronowski, Miłosz Zielinski, b-"Plan BOS" Capital Reconstruction Office under the direction of Sigmund Skibniewski, 1949, referring to "Functional" modernism at the last moment before the introduction of socialist realism. Source: archive of Halina Skibniewska

WELL-BEING AND BEAUTY - PEOPLE FRIENDLY PLACES IN MODERNIST CITIES: IDEAS, PROJECTS AND IMPLEMENTATIONS

In studies with regards to the role of well-being and beauty as a factor shaping people-friendly city in the eras before-modernism,¹ the Bible had a fundamental approach.² Modern Biblical studies prove that 'well-being' and 'beauty' had the same meaning. This pair of conceptual entities are the first descriptive features of the newly created people-friendly world.³ In this study about the friendly modernist city, one can recall a particularly appropriate quote: "Beauty will save the world" (1868) by Fyodor Dostoevsky, who was a controversial but great thinker, creator and fighter of modern western values. At a time when the famous writer formulated this sentence, the then civilized world gained an impressive and dynamic momentum ["dynamo" – a term for the 19th century by Norman Davis, vide "Europe"], towards the triumph of modernity – and technique and art, which – with mutations - remained to this day.

1. THE IDEA "BEAUTY WILL SAVE THE WORLD" IN SHAPING THE CITIES WITH SPECIAL INDICATION OF INNOVATION

At the outset, before the narrative enters Modernism, let's have a look chronologically, how beauty "saved" selected cities, where investors and builders had done a lot of dam-

age. However, with the passage of time this has been obliterated and abolished. These cities mostly showed their value by their beauty and charm - one of the Vitruvian counterparts "venustas".⁶ One such example is Babylon. Considered colloquially as the capital of the empire of evil and ugliness, especially as a result of distributed antipathy on the part of Jews who remember the oppression by Mesopotamian rulers. At the same time due to the putative beauty and the flourishing of urban planning, the capital on the Euphrates became known as a "prehistoric" icon. In countless studies and reconstructions this unique ideal metropolis probably incarnated numerous pattern features and urban planning and architectural design achievements.

On the other hand Rome (illustration 1a, 1b, 2a, 2b) in relation to the times of the ancient empire elicited somewhat similar to the aforementioned criticisms regarding Babylon. The reasons were both imperialism and the elites' demoralization, and also cruelty, especially against Christians. However, in parallel to this its beauty and attractiveness was emphasized, from the location on the seven hills on the Tiber, until the great public and imperial centre. Medieval Rome, after being destroyed by the so-called barbarians and tolerated through centuries in its anti-aesthetic condition, despite the dignity of the papal capital had lower evaluation than most of the European cities due to its repulsive ugliness and wickedness. It was one of the reasons for the successful Eastern schism and growth rank of Byzantium-Constantinople as the capital of the Empire and the Eastern churches, and the most beautiful and important metropolises in the world.

A genius aesthetic intervention by Pope Sixtus V created the "Eternal City" capital of the Christian world and the global capital of culture (now mostly fashion and partly of design). Leadership and urban status of Rome was at the foreground until the time of emancipation of other competing metropolises, in the order of: Paris, Berlin, London and New York. Due to the aforementioned location on the hills above the winding Tiber, and because of the existence of several equivalent centers of urban life, Rome is a natural symbol and model of a polycentric super-city. Moreover, it is wonderfully surrounded by a concentric ring roads system (partly "assembled" from the pre-existing arteries) coupled with radiating avenues intersecting like "spokes" through the whole town. The well-being and beauty of Rome also has a planning significance.

Subsequently St. Petersburg, the city of Dostoevsky, and other great artists of the Russian intelligentsia, - an "inhuman capital built in the marshes and on the builders' corpses"⁸ is an apt example of "salvation through beauty", yet truly a model example of ambivalent rating. On the one hand, condemned as the capital of Peter the Great, Catherine and others; a symbol of evil viciousness by the Tsarist autocracy. This attitude is reflected in its rescaling, gigantism, and devastating totalism of buildings, including the details and colors. Despite the flow of time and despite the ambitions of pro-Western agendas, the idea of the city of St. Petersburg by the Tsarist regime remains "fundamentally" and invariably anti-human. In this case, the "salutary" role of beauty somewhat balances the negative opinions, mainly due to a successful symbiosis between the city with water. This is a positive value beyond the material, the symbolic "opening of the port city - to the world". Currently, in many aspects and places, the city is beautifully redesigned for the new Russia, again mostly by worldwide celebrities.

The next city, - redeemed by beauty, this time guilty of Stalin's "original sin": Nowa Huta. (illustrations 3a, 3b) It was created from the infamous order of Moscow, which took up managing The People's Republic of Poland's vassals from Warsaw⁹, to balance and outweigh the cultural role of the conservative, anti-Soviet city of Krakow. However, the opposite occurred. Firstly, a lucky twist of fate - the design fell into the hands of distinguished authors and honest people, mainly soldiers of the Polish Armia Krajowa. They were not prone to lowly pursue political orders regarding the Soviet view of socialist realism. Contrary to the architects from Warsaw, who enthusiastically carried out socialist realism commands, especially those who received managerial positions from the regime. Therefore, Nowa Huta grew into a professionally well-designed and timeless city. Referencing

history of the Polish Renaissance, unlike the Russian classicism of Peter and Catherine, as it is in Warsaw. The following quote is attributed to Jan Zachwatowicz: "Nowa Huta is Polish in the subtle atmosphere of the Renaissance, and the Marszałkowska Housing District is Russian in the style of totalitarian mainstream classicism."

The well-being (utility) and beauty (visual) of Nowa Huta is manifested by its urban system of scale, architecture of the buildings, detail, field devices - "urban furniture", and finally - greenery constituting a place of rest and sport. Today it is - an already indisputable - monument of socialist realism "with a human face". Nowa Huta is within the administrative boundaries of Cracow, the most visited urban complex, next to the old town and district (before it was a town) of Kazimierz. It has a slow but consistent progressive-social gentrification, and parallel refinement of substance, which predicts a favorable future. It may obtain the status of an integral element of historic Cracow during the 1950s. Nowa Huta probably inspired some good examples of friendly Polish socialist-modernism housing estates. Unusual for most modernist urban planners was the Personalism of neighborhood units in The People's Republic of Poland which was a good side effect of an earlier socialist design - "humanised" and beautiful residential complexes, for example Nowa Huta, but also many other units of this ambiguous period. Today, after almost 50 years, the issue of modern city with regards to urban - architectural creation, according to Rem Koolhaas, is in crisis and "on a curve", probably at the threshold of big changes.¹¹ In this case, knowledge from the past experience, socialism¹², and even a little from the Second Modernism, turns out to be still supportive and necessary.

Lastly, the final segment of the "salvation of Nowa Huta by beauty" is a pattern of professional knowledge and a creative attitude towards well-being and beauty in the city after the war, complemented the understanding and the shaping of the city - greenery, and more broadly - ecology. For example, the design of Nowa Huta, in both: its excellent, timeless Centre as well as the creation of residential areas and the well done shaping of greenery. The designer was Anna Ptaszycka with a team (among others: Janusz Bogdanowski, Stanisław Juchnowicz). Thanks to these authors' care at that time - who were active regarding the natural sphere - the social-realism units of Nowa Huta in the historic area are a perfect, world-class "city garden". These are the most beautiful neighborhoods of today, full of trees, shrubs and flowers. They include east areas, close to the large industrial enterprise Combines, from which the greenery was a life-giving and friendly barrier. These include, among others, cameral housing estates of Wanda and Willowe, with sloping, ceramic roofs, and a subtle detail, such as armbands for windows but without the decorative kitsch.¹³

"Ecological conscience", whose conceptual homeland is Poland and Cracow, because this phrase comes from Julian Aleksandrowicz¹⁴ took on fullness in the pre-transformation of the 1980s. Then on the wave of positive change, in autumn 1980, simultaneously with the establishment of the 1st Solidarity, the Polish Ecological Club in Cracow was founded. Among its founders was the author, and the successive Presidents were professors of the Faculty of Architecture from the Cracow University of Technology. The Polish Ecological Club had an indirect impact on the friendliness of urban planning and by its activities and effectiveness was a highly meritorious component of Polish transformation in this field. This applies to the unambiguously positive and lasting actions of creative cities, currently being undertaken by successive generations. Currently, for example, this applies to works on "Greening" the environment of Nowa Huta, and more broadly - raising the standards of Eastern Cracow.

The last and also the youngest of the discussed cities "saved by beauty" is Brasilia. Among the new cities under the sign of the Modern Movement this one is the most ambivalent. It was "thrown" into the Amazon jungle, away from all civilization, because of a whim of a too ambitious president with a national socialist orientation, J. Kubitschek. The absurdity of this location and lack of proper transport links which resulted in: a reluctance to own the town. This includes residents, politicians and officials staying there at work,

who departed on weekends to Rio, Sao Paulo, or Parana. Hundreds of people died on the construction sites. When time was of the essence, because of an upcoming major inspection or visit, workers who fell into the unprotected excavation, were buried alive in order to not lose time.

Urban planning by Lucio Costa's project, in the shape of a large bird, just did not work. It did not function properly - neither the central axis "the torso": the emptiness with megapretentious official buildings, giving the impression of unavailability for the people; neither "wings" contained residential areas. These districts have, as nearly all modernist prestigious estates and blocks estates in poor countries - disequibrated space, emptiness between blocks, an absurdly over-scaled transport network, great distances to overcome, and inhuman scale of the tower blocks. They do not represent either "street architecture" - because there are no streets, only long highways, or "city architecture" because there is no city itself. There are highways - and between them loosely thrown-together edifices and sloppy tower blocks: they are as rhythmic and monotonous as barracks, or distributed chaotically.

Redemption of these horrors is the beauty of Oscar Niemeyer's architecture. A great, brilliant artist, a radical modernist- who dedicated his 104 years of life to equip this bizarre city with decent structures. Despite the aforementioned inhumane contexts, they - as a single masterpiece - "furnish" the grotesque and pretentious incommensurable room, which is this city. State buildings, the Cathedral, numerous smaller churches, and especially buildings for culture - surrounded by beautiful vegetation, water, sculptures, reliefs, sgraffito are the world's masterpieces, are on par with global famous works of the most recognized geniuses of the Modern Movement. Whilst visiting and looking from the terrace in front of the Three Powers Plaza, Corbusier said to Niemeyer: "Ça va bien là". These structures represent for themselves and for visitors; art objects thrown into the amorphous space without context, background, nor friendliness, and yet they are saturated with the creativity of O. Niemeyer which ennobles this absurd non-city. They present themselves as individual masterpieces, which are in a catalogue sense rather than contextual, a great collection of uncompromising, artistic and abstract modern architecture.

The contemporary, neo-modernist maxim: "beauty will save the cities" is situated between high values and hedonism. It fits perfectly into urban-architectural workshop evaluation of the space-landscape. It expresses a vision of a friendly city in the personalistic meaning.¹⁵ That means people friendly to: a man as an individual, and for the community.¹⁶ Abstract and subjectively evaluated ideas of beauty - functions in relation to the friendly, aesthetic city - in parallel with the idea of its well-being, concretely - measured by its function. A well-being-and-beauty system has therefore counterparts: function-and-shape, or form-and-content. This is reminiscent of an aphorism of Ruskin in Venice: there are 2 of us - 1 is looking and the other is thinking.¹⁷

Recognition of this complexity - in the scientific aspect - was developed and studied by Janusz Bogdanowski, indicating that the landscape can be an attractive double: through its form and the content. (The author, and Krystyna Dabrowska-Budzilo co-participated in these actions at the forum of the Institute of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.¹⁸) He quoted places and objects having popularity and recognition where aesthetics were less significant, but stood out in the "memory - testimony" of events that took place there and the roles which were undertaken. In the 1990s he worked on diagrams, in which those 2 values were added or subtracted to, and finally sum up the whole value of space: which gave summarily the dual value of being people-friendly.¹⁹ During the past 10 years similar approaches have been promoted and disseminated by conservative entourages and organizations - as containing itself in a memory of places, creating Intangible Cultural Heritage [The UNESCO Convention, 2003]. On Polish ground the main achievements in this regard can be granted, among actively working persons, especially to Krzysztof Pawłowski. Content, memory, identity, identification of the city, are terms eminently supporting at the present time, in relation to

the directly invisible, but possible to sense the attractiveness of the place, reinforcing synergy aesthetics which results from direct perception.

2 LATEST RESEARCH ON THE OLDEST CITIES ARCHETYPES

In recent years, innovative studies have developed endearing and especially important reasons for the cities creation – spatial, including also the aesthetic aspects,²² as well as economic²³ and social²⁴. This requires an important retrospective, because "genetic-urban" studies included issues regarding the primitive formations of these towns and their evolution. Initially, it had organic shape, as a result of shaping it similar to nature. Speaking assertively - formations were created by primitive man, staying at the initial stage of culture and creating as a thinking being, endowed with free will and a sense of innovation.²⁵ All of the cities, deemed as the eldest are currently in: Jordan, Turkey and Israel which contain organic, non-dimensional and non-geometric shapes

Another figural model was the circle. It was mankind that began using circles in practice, but the circular form has patterns in natural phenomena and forms, such as: circles on the water, the shape of the planets and halos²⁶. The natural gravity model is characterized by concentric circles, the so-called: effect of a drop of honey, which attracts insects. This factor caused primary form of circular settlements. A ring was a model for the ideal cities of the Renaissance, and later, for example, for the Saline de Chaux project of Nicolas Claude Ledoux, and the semicircular plan of Karlsruhe, up to the contemporary concentric design of the city of Lingang, in nearby Shanghai, by Meinhard von Gerke with the team. On those grounds, circular systems are considered to be friendly and pro-social. However, they tend to be rather successful in relation to recreation, such as the famous Piazza d'Italia - an icon of postmodernism, which does not work in a "friendly" way with the scale and complexity of urban structures. The same applies to other non-rectangular models and systems for the urban areas.

An urban quadratic layout - is, according to a new digital and fractal study, (Fig. 4a) an optimal compromise between the natural i.e. the aforementioned circular, gravity model and the cultural / engineering technique of shaping using right angles, which is a discovery made by mankind. This does not occur in nature, in geometric form, but most likely it was discovered by observing a level-vertical system. Its consequence has become the formation of a rectangle, and its ideal form - a quadrat. In terms of architecture and urban planning it is probably related to its origin from Egypt. According to a new study, the most ancient dated spatial layout, intentionally designed on quadrat plans, is the Giza pyramids complex – each of them is a planned quadrat.³⁰

The oldest explored town with quadratic internal divisions is the Egyptian town of Neheb, now in Arabic El Kab (Fig. 4b). It is located between Luxor / Thebes and Edfu. It assumed the role of the pre-dynastic capital of the South Egyptian kingdom (3100 BC), and thus can be the same age as Jericho. It is a well preserved urban planning scheme with a perfect quadratic outline, and the quadratic layout inside includes: urban quarters, temples and reservoirs. In total, they represent a very interesting, minimalist kind of squares game, forming a fascinating archaeological garden.³¹ Next, in chronological order is the reticular-quarters city in Mohenio-Daro and Harappa - now in Pakistan - which date back to about 2600 BC. In contrast, the urban layout of Babylon - by archaeological research – which also had a rectangular grid of roads and buildings, is much younger, dating back to a period not earlier than 2250 BC.

The Hippodamian plan of city layouts falls into a different age category, being a pioneering Mediterraneo-European concept. It was likely created around 480 BC. It became a model for all pre-modernist eras in the art of city shaping, especially quarters. The record model, the Roman city of "Cologne Trajan Tamugadi", currently known as Timgad in Algeria, founded in 100 AD is based on squares, both: in the outline, as well as in the urban grid module.³² (Figure 5a) About 2 decades earlier, in the year 79 AD, the Romans cre-

ated a perfectly square city in Britain (Deva Victris), now commonly known as the beautiful medieval city of Chester. The dominance of the Greco - Roman grid square survived as the most sensible plan, even during the Renaissance where there was experimentation with macro-composition with acute and obtuse angles and diagonal axes in the Baroque period, (classicism) and eclecticism. However, chronologically speaking, these medieval ideas enriched two fundamental values: well-being and beauty, and a third value: truth. Already in the ancient times Aristotle outlined the concept of truth. However, it has been studied in detail in the Catholic Middle Ages, and brought to scientific attention by St. Thomas Aquinas. Then, through the Church it was introduced to axiological philosophical values. It was the epicenter of philosophical thought with leading representatives such as: Kant in the early modern period and a young Heidegger during latter modernity (1929).³³ Steve Jobs has also been known to use this concept, which is a defining value of particular importance in the creation-theory of utility objects located in "the intersection of technology and liberal arts."³⁴

The art of city-shaping is also housed in this field. The medieval history of building friendly cities shows a great benefit from using rectangular systems. Squares occur as a module, which is especially interesting when it is the main element of the plan e.g. The Town Charter of Cracow (Figure 5b). Through the consistent use of a 100-meter grid, the following was obtained: harmonious, square building quarters, and a perfect market, which is a square 2 x 2 module, with a side of 200 meters, plus the width of the surrounding streets. The metrological basis throughout this construction - and the compositions - was a 200 meter distance, defined at the legendary location point of St. Wojciech pulpit, at the inlet of Grodzka Street and the corner of St. Mary's Basilica Tower.³⁶ Previous studies have indicated that pioneering cities need to satisfy two forms of criteria: fortification and economics – the aim for landlords and their workmen, was to cover the largest possible area with defenses, with the shortest possible perimeter.³⁷ These two are major reasons for the creation of locations in these urban forms, and the transformation to open, loosely built settlements in the cities meant there was a search for compact systems and carefully planned enclosures in relation to the environment.

Another condition was secure inside the most functional "concave" transport system: squares and streets - and "bulging" building layout. In total, these historical criteria indicated - in the model sense - the advantages of a square form. O'Flaherty's analysis shows how a square plan is beneficial for the development of the modern city. It gives in fact - whilst maintaining a harmony of an uninterrupted system of rectangular internal space which is modulusly enlarged - reducing the cost per "square meter" of the newly obtained inner space: "the larger the space, the cheaper it is individually" (in the sense of the outline of a square meter).

The presentation of this model is as follows. The basic unit is the 1m side of a square, with an area of 1m². So the four walls of the fence, with a total length of 4m contain the aforementioned square. It can be shown with the equation $A \ 4m \leftrightarrow 1 \ m^2$. If the sides of the square will be enlarged twice (2mx4 = 8m) it generates an area of 2m² x2 = 4m². In this situation, the equation becomes $B \ 8m \leftrightarrow 4m^2$. Namely - doubling the length of the fence resulting in a greater area by 4 times. For 3 times the length of the fence: 3mx4=12m the area will have 3m²x3=9m², and the equation is again economically suitable, preferably: $C \ 12m \leftrightarrow 9m^2$. For example, a quadruple side length: 4 meters, that is square with perimeter of: 4mx4=16m that has the area 4m²x4=16m². The equation shows the relations $D \ 16m \leftrightarrow 16m^2$. If to build a 10- module square fence: a 10mx4=40m, usable area 10m²x10=100m², equation $E \ 40m \leftrightarrow 100m^2$. Finally, the 100-module fencing: 100mx4=400m, with a usable area of 100m²x100=10.000m², equation $F \ 400m \leftrightarrow 10.000m^2$.

Enlarging the area / city with clear landscaping boundaries, causes a decrease in the unit cost of city space that is *par excellence*. The cost of 1 meter square of the surface decreases proportionally, as many times as the side of the square fence become longer.

The table shows examples of the calculation for the above described A-F variants, on the theoretical assumption that one meter of wall costs 1,000 Euros. In the author's table the accounting method used was from the quoted work:³⁸ Table 1.

The second segment of these studies is the issue of the city size. They prove that the economic advantage of a large city over a small one is timeless. With this in mind the modern sociologist-economist can recall Marcus Aurelius, it is also worth considering Richard Florida's work on the creative class in the cities: the superiority of the existence in a large city compared to others residing in rural areas, is a greater opportunity to participate in public life.³⁹ Edvard Glaeser - a contemporary researcher and socio-economist from Harvard presents the modern city economics concept; that workers have better living conditions in larger cities. Balancing the advantages and disadvantages of such a situation, the idea is made clear in the following quote:

"Reasons for a big city formation are e.g. reduced transport costs for goods, people, and ideas. Discussing the benefits of proximity, if you double a city size, workers have a ten-percent increase in earnings. Further argument is stating that bigger cities do not pay more for equal productivity than in a smaller city. So it is reasonable to assume that workers become more productive if they move to a city twice the size as they initially worked in. However, the workers do not benefit all from their wage increase, because it is recycled back into the higher cost of living in a bigger city. They do gain other benefits from living in cities, though".

3 THE IDEA OF BEAUTY DEVELOPMENT IN A PRE-MODERNIST CITY

The industrial revolution contributed greatly to the achievements in the field of design and building beautiful spaces in cities, and became the model for future development. In city shaping it played a role in 3 periods: (1) – 18th century, (2) – 19th century, (3) – 20th century. They were identical in terms of belonging to highly stylistic cultures. The 1st period is combined with enlightened classicism, the clarity of Descartes and Emmanuel Kant whose essay about "what is the Enlightenment" became the symbolic inauguration of the era. It is considered, and not without reason, that Enlightenment was the precursor to modernism.⁴¹ The 2nd period presents two trends that reflect two different attitudes. The first is revisionist eclecticism, such as the type of famous Parisian buildings of the 2nd Empire: the Palais Garnier and the Pont Alexandre III. Against this approach - industrial modernity was born with excellent technical architecture, since the times of the Crystal Palace, until the times of the Eiffel Tower.⁴²

In addition, friendly city shaping in modernism was responsible for momentous projects and urban realizations that stand to this day as an outstanding achievement in the history of city development. They were - and still are - born from the creations of new, great, wonderful, and despite the considerable size, people friendly cities, or new districts, which are dominant with the scale over old towns. They created innovative urban systems, which, despite the then avant-garde did not lose the timeless value of well-being and beauty. These particularly include: 1 Washington - Pierre Charles L'Enfant project from 1791 commissioned by President George Washington; 2 Manhattan - *The Commissioners Map* 1807-1811; 3 Barcelona-*Eixample*, designed by Ildefonso Cerdy in 1859. However, these masterpieces were in a residual minority. Cities from the Industrial civilization age were usually developed in a more brutal, inhumane and anti-nature way.

The authors of the Communist Manifesto (1848) put social issues on par with urban planning and construction. Intensification of this new, ugly and coarse worker construction also aroused objection of enthusiasts of traditions on both sides of the Atlantic. In Europe, Austrian researcher and creator Camillo Sitte took professionalism, consistency and implementation very seriously, especially in terms of writing his views. His cult book's title even has a great statement about the direction of beauty: "Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen" - "Construction of the city according to its rules of art"

(1889). It permanently bestows respect for sober criticism of slovenly construction of modernity in common, and the highly tangible arguments in favor of continuation of the principles of shaping European cities.

In the U.S. the most spectacular manifesto of such opinions was the "City Beautiful Movement". Its expression was the urban planning and architecture realization at the World's Columbian Exposition in Chicago (1893). It promoted the continuation of the eclectic style, straight from the Paris School of Fine Arts (*Ecole des Beaux-Arts*). In the field of public space design, slightly similar in assumption, a beautiful continuation of traditional values was Washington. In the wake of the aforementioned brilliant, original baroque-classicist plan of Pierre Charles L'Enfant and its subsequent modifications, and then under the McMillan Plan (1902), the axial composition of the National Mall was created. After World War I, the Mausoleum of George Washington (1922) was built culminating its perspective end -. All this is housed in meta-modernist conventions, representing a variety of ways to follow trends, continuous, nostalgic, revisionist, "certain not surprising, without unpleasant surprises," and so aesthetic within the meaning of legitimate history.

Finally, after the revolutionary and evolutionary transformations from the 18th and 19th centuries: political, social, industrial and cultural, from the Enlightenment through Romanticism, from Classicism by Eclecticism, from conservative monarchy to progressive democratic - in the late 19th - and early 20th century - was the period of the 3rd stage - Modernism. It is understood in two ways: 1st as a mildly revolutionary Secession, Art Nouveau, Jugendstil, with decorative features - and then as a radical avant-garde Modern Movement, Modern Movement, proclaiming an abstract art. Secession did not brought to the big history nor innovative momentum, nor significant compositional values for people friendly urban planning. A noble exception may constitute an amendment to the Vienna plan by Otto Wagner (1893). In the wake of which, at the turn of the century he completed some spectacular complexes and objects, having an important impact on the image and functioning of the city. It should be indicated in this matter: railway stations and public buildings.

Also the symbol of the Vienna Secession for Central and Eastern Europe is the impressive Secession Building (1897-1899) by Joseph Maria Olbrich. It has architectural and urban character due to the exposed location on the Square / Avenue Friedrichstrasse. It is white and crowned with a gold openwork dome. (Fig. 6a, 6b) However, Belgian creator Victor Horta is considered a pioneer of Art Nouveau architecture, significant in the urban space. His work Hôtel Tassel in Brussels city center was built in 1892-1893. According to the western researchers Art Nouveau comes from the French and English Romanticism, especially the neo-gothic by E. Viollet-Leduc and A.W.N Pugin, and influence of the teachings of J. Ruskin, as well as the mainstream of Arts & Crafts. The sculpture by Auguste Rodin is reinforced by individual genius and formally pioneering in Art Nouveau style. On the basis of beauty and immanent strength, it also has a powerful contextual impact. In addition to paralyzing strength emanating in museum halls, it can be a great and poignant space and city art. (Fig. 7a) During this period in Poland were created works with a similar landscape cultural impact, sculpted by: Xawery Dunikowski, Konstanty Laszczka and Waclaw Szymanowski.

Parisian metro stations designed by Hector Guimard which were realized mostly in 1900, were an important factor for city-friendliness during the French Art Nouveau. Especially charming are the decorative, highly varied and full of artistry exits and descents, which integrates with urban space, giving it an originality and symbolism of the "age of mechanization." (Fig. 7b) The greater the architects of Art Nouveau, the more they affected beauty and the humanity of urban space "sensu largo", through the strength of their architecture. This may concern both: the silhouettes of the city, as well as important closing of the perspective.⁴³ Wonderful, larger and smaller Art Nouveau objects such as Gaudi's frontage and corner tenements in Barcelona, and especially his landscape Park Güell (1900-1914) gave to the city a new glow and a friendly atmosphere. (Fig. 8a, 8b) Over

time Art Nouveau, which was the precursor to abstract Modern Movement, "distressed" so much that it visually merged with the opposing style of decorative eclecticism.

Innovative projects such as: "Garden City" designed by E. Howard, "Cité Industrielle - Industrial City" by T. Garnier and "Broadacre City" by FL Wright, despite the great ambitions of the authors and the human scale, they did not emulate the traditional European city in terms of people-friendly places. At most, they became a motivation for development of non-urban, medium intensity housing estates - from towers blocks in Welwyn until "cottages" in Levittown. The subsequent stages of industrialization caused the need to create new, large, economic colonies on the peripheries and provinces, and worker districts in the cities. These processes still occur, with detailed changes. The next leap forward in civilization which affects the shaping of urban and architectural environments is the current technological, industrial and administrative "revolution" - informatics. The new generation of ambitious young entrepreneurs of the 21st century, in the style of Steve Jobs, are important stimulators that will create sophisticated-minimalist residential commercial development complexes. They are located in greenery, detached from city centers, giving this field a controversial substance for the Third Modernism.

4 FIRST MODERNISM CONSIDERING WELL-BEING AND BEAUTY IN THE CITY

After the Great War, demand for large areas for new investments, primarily housing, caused their detachment from urban structures, on both sides of the Atlantic, but mainly in Europe. It arose on the periphery, often unrelated to the city composition and street network. They are independent colonies - often with original and closed composition. Many of those were created in Germany during the Weimar Republic, mainly in the 1920's, before the Nazis came into power. They look like an incarnation of Howard's Garden City.⁴⁵ The graceful interwar housing estates of this type in Cracow is a complex in the area called "Cichy Kaçik". These complexes are created on a clear urban layout and landscape inscribed in the surrounding area within lush greenery. They are forming by beautiful, harmoniously designed, exemplary, unpretentious residential buildings.

The so called "First Modernism" was totally different. These projects and realizations in the first half of the 20th century were the opposite of the aforementioned complexes: flagship settlements which were behemoth and deliberately impersonal. It enters the arena of history known as Modern Movement - a salutary effect after the eclectic 19th century monarchist "old era". It submits especially toward widespread urban housing estates. This became the most important type of construction - during the era of reconstruction after the First World War. The second stimulus was technical breakthroughs: machine manufacturing and factories. Crowds of workers needed to have a place of residence in the city near factories and offices. Early interwar modernism in the field of shaping cities and residential districts had a profound philosophical foundation.

With this in mind, Heidegger's masterwork "Building, Dwelling, Thinking"⁴⁶ has to be considered. It was written in the 1930s, and published after World War II. It is one of the finest studies about living and dwelling among the people in the public spaces of the city, with regards to human needs and capabilities. The book evokes issues of: personal characteristics in the sense of beauty, will, mentality, emotion, solidarity and friendly social features - conditions of good coexistence in the city. Another great thinker of the interwar era Walter Benjamin in his "Arcades Project" presents a modernist hymn to the city and for man walking around the city; thinking and sensitive to its charm (French: *flâneur*).⁴⁷ The pattern for Benjamins *flâneur* was Charles Baudelaire; and now following the success of his thoughts, *flâneur* are young people from the big cities, especially the creative class, working and resting.

Adolf Loos gave full modernism-the Modern Movement an important pulse with his approach and design. Both: his debut - small Steiner house at the St. Wit street in Vienna (1910), (Fig. 9a, 9b) as well as the very famous metropolitan tenement: the corner with

columned arcades, at Michael Square (1910) (Fig. 10a, 10b), are the embodiment of elegant purism "without ornament", almost minimalist, with a wonderful urban idiom, and yet decidedly friendly. Adolf Loos was instrumental in abstract, geometric and minimizing modernism ("Ornament and Crime") in a similar way as Kazimierz Malewicz and Piet Mondrian uncompromising, radical and artistically exclusive roles. All three made their exploratory steps towards full modernity in the 1st decade of the 20th century, before World War I. After them, and after World War I the "large numbers" trend came to the fore - in effect, mass-scale and anti-personalistic.

The four most important trends of the pioneering Modern Movement are: Corbusier, Bauhaus, Dutch De Stijl, and Soviet constructivism - are manifestos of new trends in shaping the aesthetics of the city, where the achievements in the field of innovative building took precedence over urban planning. It's hard to find in this urban planning a vision of a people friendly city - mostly it is to the contrary. Myths about the usefulness of mechanization, the beauty of machines, and a fetish for the large numbers of population that flowed to the cities dominated designers' imagination, which sometimes skewed their creative talents which did not always take people into direct consideration.

The most important Corbusier works of this period are: "*La Ville Radieuse* – Ville Radieuse", "*Paris Voisin* – The Plan Voisin". The exceptionally concise Plan Voisin for Paris was created by Corbusier in 1925. It is intended as a pre-towerblock complex. It is a mega-residential complex with mega-skyscrapers elevated on pillars over a big park, built after the intentional demolition of a sizeable fragment of the right bank of the Paris city center. The project was sponsored by the owner of the still active company producing the elite sports car "Voisin". The vision shows the city of the future, in which the most important is the traffic, as well as microlight aircraft which are visible on the rousing, freehand visualizations of the author. In contrast, residents are imperceptible, anonymous ants in boxed human anthills.

The leading German thesis projects - which intentionally set new trails in urban planning, are Bauhaus': Berlin Alexander-Platz by Ludwig Hilberseimer, and a project of the New Spandau by Marcel Breuer. Bauhaus professor in the field of urban planning Ludwig Hilberseimer introduced in 1927, a towerblock complex similarly monstrous as The Plan Voisin by Corbusier. This time it concerned the city center of Berlin, after proposed demolition of the epicenter in the vicinity of Alexanderplatz, the author proposes an incredibly gloomy and menacing towerblock complex stacked with longitudinal "plank-like" blocks. Dark gray, dehumanized graphics of this supposedly "better" historical center of the capital, shows a grim demiurge of the investor and the architect. An almost identically massive mega-block housing complex was created in 1928, the in cameral Spandau near Berlin, a project by another notorious Bauhaus architect - Marcel Breuer. Visible is the "triumph" of both professors over the historic city, over nature (there are even no trees - which is something that Corbusier cared about), and - last but not least, or rather first and foremost - over man and the community.

Beautiful early-modernist painting-concepts of cities and urban complexes of the future painted and drawn by neoplastics, constructivists and other sensitive pioneers of modernism, remain works of visual art, which were not realized and therefore were not tested with regard to the "friendliness of man" in the real human scale 1:1. However, neoplasticism, unlike other pioneering modernist trends benefited the friendly and beautiful residential architecture on a human scale. The creative group and its leaders: Piet Mondrian, Thomas Gerrit Rietveld and Theo van Doesburg, were focused around the magazine "*De Stijl*". Their momentous contribution to culture was an elegant variety of modernism, in good Dutch taste. It was full of fine arts, connected with painting and industrial design reflected in the interiors and facades. "Warm-up" for their creativity was relevant to the recognition of a beautiful detached family houses or infill buildings. Using De Stijl, the Dutch made an impressive contribution to shaping friendly beauty in modernist urban architecture. A momentous icon in this field is Mrs Schroeder's House in Utrecht by TG

Rietveld. However, the role of neoplastics in the wider creation of a friendly environment refers to the authors who dedicated special attention and artistry to construction merged single family houses.

The person associated with this "human" trend in early modernism, particularly in the Netherlands, is JJ Pieter Oud. Among his realized works for example the great white row houses, built for the Building exhibition in Weißenhof in 1927, they look like the best architecture of the 21st century. Also, his beautiful but cheap workers' house in the form of terraced houses on a Hook van Holland promontory, are a wonderful proof of humanism, human scale and artistic charm of residential architecture, despite the modest economic effort to this project. This can be summarized that the Dutch in particular maintained the role of human scale in the architecture of the city. In contrast, other trends equated the modern movement with the formation of brutal, massive-scale and anonymous construction, with no artistic features. Their work fills in a truly perfect way those ideals of humanistic philosophy of the 20th century made by Heidegger to the built environment, cultural traditions, etc...⁴⁹

While Corbusier was moderately leftist, and Bauhaus – pro-socialist especially after leaving the position of director - considered the eccentric genius of the American abstract expressionist painter Lionel Feininger, the Soviet constructivists acted during the reign of Bolshevik communism. Their exceptional talents, whilst it was possible, were used in visionary projects and cultivated exclusive Suprematism i.e. the supremacy of spirituality over realism. Their artistic creativity diversified from the mass-scale construction in the USSR and was specifically dedicated to sophisticated aesthetic needs. Their very few projects became famous with super interesting "artistic" workers' clubs (Fig. 11a, 11b) and the elegant large office and residential "tenements" frontage for with public services next to sidewalks, in true Western European style. (Fig. 12a, 12b) However, the situation turned around after the increase of the political course in the late 1920s, which was simultaneous with the change from Lenin to Stalin. Constructivists were forced to pursue the mainstream trend called Productivism. This consisted in building a hideous mass-scale and dehumanized housing-communes.

During the interwar period in the arena of shaping the urban environment has entered his short but interesting mutation of historicism and modernity - the art of Art Deco. Demonstrated particularly in the U.S to great urban-architectural success alongside the dominant trends of the time, which incidentally completed the perfection and uniformity of their representative works. Its legacy, for example, was a range of great metropolitan skyscrapers that created the cityscape. Two of which beautifully silhouette against Manhattan and during the year of their construction, they were the tallest buildings in the world. They were - the Chrysler Building (1930) (Fig. 13a) and the Empire State Building (1931) (Fig. 13b). However, in terms of the friendliest building the most important is the Rockefeller Center, on the periphery of 5th Avenue, opposite St. Patrick's Cathedral, with the Radio City high-rise as a landmark (now MTV). It is connected to 5th Avenue by Promenade street. At the foot of The Rockefeller Center is the famous year-round skating rink Lower Sunken Plaza and the fountain with the golden statue of hovering Prometheus (1934). This statue is the accent of the fountain, as well as for the whole urban axis complex. (Fig. 14a, 14b)

The prewar period of the heroic first Modernism, which, despite some inhumane concepts, prevailed well-being and beauty, artistry and friendliness, can be finished with a reminder of outstanding Polish achievements. It is the concept of "Warsaw functional" design by Jan Chmielewski and Simon Syrkus in 1934. This work complies with all the avant-garde advantages. (Fig. 15 a) Indeed "Functional" was not realized "in extenso", but it was used curiously twice after the war. First, in 1949, in the Plan of Warsaw by the Office of Capital Reconstruction, the so-called BOS, under the supervision of Zygmunt Skibniewski (Fig. 15 b), and then in 1964 in the "Polish" recovery plan "Skopje" after the tragic earthquake, by the Office of Planning in Warsaw under the supervision of Adolf

Ciborowski. In discourses about modernism repeatedly appear right comments, that while it added the great "chills aesthetic" to architecture of buildings, on art of shaping urban space is far behind the innovation and the attractiveness of pre-modernist urban planning. Therefore, really interesting urban scale projects of the modernist period are totally unique.

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia znajduje się w przypisach dolnych.

O AUTORZE

Prof. dr hab. inż. arch. w Pracowni Projektowania Architektury Krajobrazu, Instytut Architektury Krajobrazu, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska. Założyciel, właściciel i kierownik pracowni „Studio AS”; e-mail: wkosinski@poczta.onet.pl tel. +48/511-906-665.

AUTHOR'S NOTE

Professor of Architecture. in The Atelier of Landscape Architecture Design, Institute of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology. Founder, owner and leader of the atelier "Studio AS"; Address: Politechnika Krakowska. E-mail: wkosinski@poczta.onet.pl tf. +48/511-906-665.